

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Декомунізаційні процеси у публічних просторах Харкова в 1990-2020-ті рр.»

Виконала: студентка IV курсу
групи ІС-43
денної форми навчання
спеціальності 032 «історія та археологія»
Короткова Єлизавета Вікторівна

Керівник: к.і.н., доцент
Захарченко Євген Юрійович

Рецензент: к.і.н., доцент
Любавський Роман Геннадійович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Декомунізація топонімів міста Харкова протягом 1990-2020-тих рр.	19
РОЗДІЛ 2. Декомунізація монументів, пам'ятних знаків і їхніх окремих елементів у місті Харків протягом 1990-2020-тих рр.	52
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	73
ДОДАТКИ	91
РЕЗЮМЕ.....	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Харків — друге за чисельністю місто в Україні, що протягом своєї історії мало тісні культурні, економічні та інфраструктурні контакти з РФ. Це місто на перетині культур, яке власне й є носієм ідентичності пограниччя. Харків є цікавим кейсом для дослідження політики декомунізації, бо саме тут вона протікала з численними викликами і контрверсіями, порівняно із містами на заході України. Перешкоди в декомунізації публічних просторів Харкова визначаються не лише нечітко й неповно сформульованими законами, а й тим, що в міському середовищі одночасно панують ностальгічно-радянський, російсько-імперський та націоналістичний наративи історичної пам'яті.

З 1990-х рр. можна спостерігати лише незначні трансформації «обличчя» Харкова в плані «очищення» від радянських місць пам'яті, проте протистояння з Російською Федерацією з 2014 р. акумулювало проукраїнські настрої суспільства та запустило процес декомунізації, а з початку повномасштабної війни з РФ 2022 р. й деколонізації. Курс на декомунізацію був офіційно проголошений владою пакетом «декомунізаційних законів» навесні 2015 р., що в свою чергу вплинуло на метаморфози регіональних ідентичностей України. Ідеологічне «перекодування» українських просторів яскраво репрезентоване на прикладі прикордонного до Росії міста Харкова, яке ще зовсім нещодавно було місцем активних бойових дій.

Досліджувати практики декомунізації публічних просторів Харкова резонно, адже навіть сьогодні ми перебуваємо у цьому процесі. Важливо піднімати питання про зони росту реалізації зазначеної політики в академічному середовищі. Вивчення цієї наукової проблеми сприятиме знаходженню альтернативних вирішень проблем ліквідації маркерів радянської ідентичності, які загрожували і загрожують знищенням української. Це дає можливість оцінити потенціал гнучкості місцевої влади та активність громади, щодо переосмислення власного минулого на локальному рівні та свого місця у загальному національному дискурсі.

Об'єкт дослідження — процес декомунізації публічного простору Харкова протягом 1991-2020-х рр.

Предмет дослідження — перейменування топонімів Харкова протягом 1990-х-2020-х рр., демонтаж монументів, пам'ятних знаків і їхніх окремих елементів у місті Харків протягом 1990-х-2020-х рр.

Хронологічні межі охоплюють часовий проміжок від 1990-х років та до 2020-х років. Нижня хронологічна обумовлена зародженням процесів українського державотворення в 1990-х рр., що в свою чергу вплинуло на наявність поодиноких актів декомунізації в населених пунктах України, зокрема й у Харкові. Верхня — 2020-ті роки, становить період продовження процесу декомунізації публічних просторів України, звісно й Харкова, від маркерів радянського та російського імперського минулого.

Територіальні межі становлять кордони адміністративного центру Харківської області — міста Харкова, Україна.

Історіографічна база дослідження. Історіографію дослідження можна розподілити за проблемним принципом на три групи.

Першу групу складають праці історичного спрямування. С. Набок у статті «Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні»¹ висвітлює символічне значення пам'ятників як інструменту політичного та культурного впливу на суспільство. Авторка підкреслює, що демонтаж радянських монументів є важливим елементом переосмислення історичної пам'яті та публічного простору міст. Харківська топоніміка стала однією з ключових тем для досліджень М. Тахтаулової². Авторка виділяє різні етапи цього процесу, дає наукове обґрунтування та суспільні реакції

¹ Набок С. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 3-4. С. 193-214. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzipiend_2018_3-4_10 (дата звернення: 05.03.2025).

² Тахтаулова М. Харківська топоніміка: етапи декомунізації. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2017. № 1. С. 142-151. URL: <http://mics.org.ua/journal/index.php/mics/article/view/29/27> (дата звернення: 06.02.2025).

на них. У іншій своїй праці «Зміни символів чи символічні зміни або декомунізація по-харківськи»¹ М. Тахтаулова досліджує, як саме в Харкові, місті з глибоким радянським корінням, відбуваються символічні зміни. Авторка дійшла висновку, що декомунізація приборала найодіозніші символи. Вона наголошує на тому, що для частини населення демонтаж монументів і назв виглядає як формальність, тоді як для інших це важливий символічний крок. Харків був одним із центрів «радянської культури» в Україні, що значно ускладнює процес декомунізації публічних просторів міста.

Відомий історик Г. Касьянов² розглядає декомунізацію через призму державної політики та якості «декомунізаційних законів». Експерт піднімає питання про надмірне використання законодавчих інструментів для нав'язування певної історичної пам'яті. Він вказує на потенційні загрози уніфікації державою політики пам'яті та впливу на суспільну думку.

Я. Грицак досліджує вплив декомунізації на формування нової української ідентичності, після 1991 р. У своїй праці «Розвиток української культури пам'яті після 1991 року»³ він аналізує, як зміни у політиці пам'яті впливають на суспільне сприйняття історії та минулого. Автор обстоює ідею «третьої України» — ліберальної, неконфліктної альтернативи радянському та націоналістичному дискурсам.

Культуролог О. Гриценко, автор ґрунтовної монографії «Декомунізація в

¹ Тахтаулова М. Марія Тахтаулова. Зміни символів чи символічні зміни або декомунізація по-харківськи. *Historians.in.ua*. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1870-mariia-takhtaulova-zminy-symvoliv-chy-symvolichni-zminy-abo-dekomunizatsiia-po-kharkivsky> (дата звернення: 11.02.2025).

² 104. Касьянов Г. Историческая политика и «мемориальные» законы в Украине: начало XXI в. / Историческая экспертиза. 2016, № 2. С.28-55 URL: https://www.academia.edu/30928558/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B8_%D0%BC%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%8B_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_%D0%9D%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%BE_21_%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 10.02.2025).

³ Грицак Я. Развитие украинской культуры памяти после 1991 года. «Извлекаем ли мы уроки из истории? Культура памяти как путь к европейскому взаимопониманию»: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Варшава, 27–30 жовт. 2016 р. С. 163-190. URL: http://gwminsk.com/files/yaroslav_gricak.pdf (дата звернення: 14.02.2025).

Україні як державна політика і як соціокультурне явище»¹, аналізує декомунізацію з позицій соціокультурної трансформації та налізу «меморіальних» законів, розглядає її як складний процес, що поєднує в собі елементи політичних, не завжди вдалих, рішень та культурної переоцінки радянської спадщини.

Я. Верменич зосереджує увагу на порубіжних територіях, зокрема українсько-російському пограниччі. Вона розглядає порубіжжя як простір культурної взаємодії та конфліктів. Порубіжжя, за Я. Верменич, — це символічна зона зіткнення наративів, що потребує міждисциплінарного осмислення². Вона також аналізує трансформацію ідентичностей в Україні у прикордонних регіонах під впливом імперської, радянської спадщини та сучасних українсько-російських відносин. Особливу увагу приділено періоду після 2014 року, коли пограниччя стало полем символічного і політичного протистояння³. Дослідниця економічної історії, Т. Водотика⁴, у своїх дослідженнях зосереджується на застосуванні теорії фронтиру до історії Півдня України, особливо в контексті імперської модернізації XIX — початку XX ст. Вона трактує цей регіон як соціальний фронтір, тобто простір зустрічі та взаємодії різних типів суспільств.

Друга група історіографії складається з робіт політологів. Наприклад, Г. Куц⁵ у своїй роботі доходить висновку, що визначна риса процесу декомунізації в місті — контрверсійність, тобто неоднозначність її практик. Політологиня О. Шевель⁶ критично ставиться до декомунізаційного законодавства, вважаючи його

¹ Гриценко О. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ : *Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України; Ін-т культурології НАМ України*. 2019. 320 с.

² Верменич Я. Фактор порубіжності в історичній регіоналістиці: пошуки відповідей на виклики сучасності. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. 2018. № 12. С. 83-105. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160782/06-Vermenych.pdf?sequence=1> (дата звернення: 13.02.2025).

³ Верменич Я. Українсько-російське пограниччя у просторі конфлікту ідентичностей в історії та сучасності / Відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 331 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0018161> (дата звернення: 07.02.2025).

⁴ Водотика Т. Теорія фронтиру та її пізнавальні можливості у контексті історичної регіоналістики. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. 2012. № 6. С. 101-114. URL: http://history.org.ua/JournALL/regions/regions_2012_6/8.pdf (дата звернення: 12.02.2025).

⁵ Куц Г. Політика декомунізації в Харкові: битва за ідентичності // *Дриновський збірник*. 2021. № 14. С. 178-194

⁶ Шевель О. Щоб відповідати європейським стандартам, закони «про декомунізацію» потребують змін. *Українська правда*. URL: <https://www.prawda.com.ua/columns/2015/05/7/7066721/> (дата звернення: 20.02.2025).

обмеженням свободи слова, проявом нав'язування єдиного історичного наративу та таким, що ухвалювався без належного суспільного обговорення. Т. Журженко в роботі «Ukraine's Eastern Borderlands: the end of ambiguity?»¹ зазначає, що декомунізація виникла внаслідок загрози ліквідації української державності та ідентичності з боку Росії. Загалом, можна відзначити, що перелічені дослідники позитивно ставляться до проведення державної політики декомунізації в Україні, проте вони наголошують на некоректній сутності так зв. «декомунізаційних законів». Правознавець В. Акуленко² викриває однобокість і догматизм радянської пропаганди, та проводить паралелі з російською сучасною гібридною пропагандою. Загалом, дослідник зазначає, що монументальна ленінська пропаганда стала ключовим інструментом формування радянської ідентичності, засобом ідеологічної мобілізації мас і візуального контролю над простором. Її спадок – один із головних об'єктів декомунізації в сучасній Україні. В. Кулик³, зі свого боку, досліджує реакції громадськості на декомунізаційні закони, зокрема після Євромайдану. Він аналізує дані опитувань і показує, як політика пам'яті розвивається в залежності від регіональних особливостей та суспільних настроїв. Дослідник критично ставиться до державної політики декомунізації, вважаючи її надто радикальною, недостатньо узгодженою з громадською думкою та такою, що обмежує свободу слова і наукові дослідження.

До третьої групи можна віднести праці з галузі студій пам'яті або «memory

¹ Zhurzhenko T. Ukraine's Eastern Borderlands: the end of ambiguity? Andrew Wilson (ed.) What Does Ukraine Think?. London: ECFR 2015. P. 45-52. URL: https://www.academia.edu/34741068/Ukraine_s_Eastern_Borderlands_the_end_of_ambiguity (дата звернення: 03.02.2025).

² Акуленко В. Демонтаж ленінського плану монументальної пропаганди. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2019. № 34. С. 10–25. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32648/Akulenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 08.03.2025).

³ Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ*. 2016. № 5-6. С. 200–212. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=Nzipiend_2017_5-6_13 (дата звернення: 20.02.2025).

studies». А. Ассман¹ досліджує культурну пам'ять — те, що ми пам'ятаємо, і як ми пам'ятаємо: через вибірковість, забуття, символи та ін. Вона пише про те, як легко пам'ять може перетворитися на тягар, як забуття іноді необхідне. Французький історик П. Нора^{2, 3} досліджує трансформації колективної пам'яті в модерному суспільстві. Він вважає, що із настанням модерності пам'ять стала фрагментарною, і її довелося зберігати штучно у «місцях пам'яті». Саме протиставлення пам'яті та історії лежить в основі його досліджень. А. Киридон⁴ науково осмислює пам'ять як окремий предмет гуманітарного знання. У своїй праці вона звертається до формування студій пам'яті як нової наукової парадигми, яка долає вузькість традиційної історіографії та виходить на перетин історії, культурології, соціології й філософії. А. Киридон аналізує, як пам'ять функціонує не лише як носій індивідуального досвіду, а й як інструмент колективного самовизначення, засіб репрезентації минулого у публічному просторі. Т. Шершова, В. Чайка⁵ аналізують поняття «культурна пам'ять» і «культура пам'яті» в сучасних гуманітарних науках. Авторки простежують їхні теоретичні витoki, висвітлюють зв'язки з ідентичністю, політикою пам'яті та діджиталізацією. «Культурна пам'ять» трактується як система смислів, а «культура пам'яті» — як соціальні практики їх репрезентації. Г. Денисенко, О. Денисенко^{6, 7} вказують, що демонтаж радянських пам'ятників слід розглядати як важливу складову формування нової культурної пам'яті, заснованої на цінностях незалежності, гідності та національної суверенності. Особливої уваги

¹ Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.

² Нора П'єр Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора; пер. і з фр. А. Рєпи. Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2014. 272 с.

³ Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire Author(s): Pierre Nora Source: Representations, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), pp. 7-24.

⁴ Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / Алла Киридон. К. : Ніка-Центр, 2016. 320 С.

⁵ Шершова Т., Чайка В. Культурна пам'ять і культура пам'яті // Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy. 2024. Т. 15, № 1. С. 188–195. URL: https://www.researchgate.net/publication/387996850_KULTURNA_PAM'AT_I_KULTURA_PAM'ATI (дата звернення: 13.02.2025).

⁶ Денисенко Г., Денисенко О. Меморіальний простір України у формуванні історичної пам'яті. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2016. № 21. С. 187-199.

⁷ Денисенко Г., Денисенко О. Переосмислення минулого у контексті формування меморіального простору в незалежній Україні. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2021. № 26. С. 83-99.

заслугує акцент дослідниць на взаємозв'язку між війною та пам'яттєвими практиками: війна виступає каталізатором переосмислення історичних наративів і просторових символів. Таким чином, публічний простір стає ареною боротьби за інтерпретації минулого, що має безпосередній вплив на конструювання ідентичності українського суспільства.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що досліджувана у роботі проблема є дискусійною і нечисленною в історіографії. Експерти, загалом, приходять до схожих висновків у характеристиці практик декомунізації в Україні, хоча й переважна кількість науковців критично підходять до цього процесу.

Аналіз джерел. Джерельна база є репрезентативною. Її комплекс можна поділити на такі типи: писемні, візуальні та матеріальні. Джерела загалом представлені законодавчими актами, продуктами нерухомої культурної спадщини, фото- та відеоматеріалами.

Історія України, особливо з кінця ХХ ст. широко задокументована різноманітними джерелами. Серед писемних джерел можна виділити законодавчі акти, які відіграють вирішальну роль у формуванні правової галузі незалежної України.

Були залучені Закони України, як-от: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті»¹ (№ 314-VIII), «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років.»² (№ 315-VIII), «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»³ (№ 316-VIII), «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

¹ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті : Закон України від 09.04.2015 № 314-VIII : станом на 27 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

² Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років : Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19/ed20150409#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

³ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років : Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19/ed20150409#Text>. (дата звернення: 01.05.2025)

в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»¹ (№ 317-VIII), що були ухвалені Верховною Радою України від 9 квітня 2015 року. Перелічені закони зазвичай називають «декомунізаційними». Також до них можна додати Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну»² та Закон України від 21.03.2023 р. № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»³, потреба ухвалення яких є відповіддю на суспільний запит після повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Інформативна цінність цих джерел для дослідження є доволі об'ємною, бо вони складають нормативний базис усієї політики декомунізації в Україні, на який спирається в першу чергу місцеве самоврядування, що й власне простежується на прикладі міста Харкова. Хоча й у «декомунізаційних» законах є свої дискусійні моменти, на кшталт того, що в Законі України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» у пункті 4, підпункті «є» зазначається, що об'єкти топоніміки не мають носити назви пов'язані з іменами та псевдонімами осіб, що хоч якось співпрацювали з радянською владою, «крім назв, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури»⁴, на чому часто спекулювала міська влада.

¹ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII : станом на URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

² Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX : станом на 23 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20/ed20240923#Text> (дата звернення: 25.02.2025).

³ Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX : станом на 15 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20/ed20230615#Text> (дата звернення: 19.02.2025).

⁴ Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного...

У дипломній роботі були використані підзаконні нормативно-правові акти, як-от: рішення та розпорядження Харківської міської ради¹, голови міської ради

¹ Про перейменування станції метро «Метробудівників» : Рішення від 16.06.2000. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/40970> (дата звернення: 17.02.2025); Про перейменування вулиці Північної м. Харкова у вулицю імені П. Свистуна м. Харкова : Рішення від 29.12.2000. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/40170> (дата звернення: 17.02.2025); Про міську комісію з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища : Рішення від 25.12.2002. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/60250> (дата звернення: 17.02.2025); Про перейменування Комсомольського парку : Рішення від 04.07.2007 № № 157/07. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/392183> (дата звернення: 17.02.2025); Про перейменування майдану : Рішення від 16.11.2011 № № 499/11. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/573665> (дата звернення: 18.02.2025); Про перейменування майдану : Рішення від 20.11.2013 № № 1338/13. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/630153> (дата звернення: 18.02.2025); Про присвоєння почесних імен загальноосвітнім навчальним закладам міста та їх перейменування : Рішення від 03.07.2013 № № 1215/13. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/627767> (дата звернення: 18.02.2025); Про перейменування скверу : Рішення від 23.04.2014 № № 1576/14. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/632740> (дата звернення: 19.02.2025); Про затвердження переліку пам'ятних знаків, які підлягають демонтажу відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» : рішення від 11.11.2015 р. № 712. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/644770> (дата звернення: 21.03.2025); Про затвердження переліку об'єктів комунальної власності територіальної громади міста Харкова, символіка на яких підлягає демонтажу відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» : Рішення від 11.11.2015 № 713. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/644771> (дата звернення: 21.03.2025); Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова : Рішення від 20.11.2015 № 12/15 : станом на 24 лют. 2016 р. URL: http://kh-districts.inf.ua/Doc/12_15.html (дата звернення: 20.02.2025); Про надання згоди на демонтаж символіки комуністичного тоталітарного режиму : Рішення від 19.05.2016 № 324. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/649435> (дата звернення: 15.03.2025); Про розгляд електронної петиції : рішення від 19.06.2019 р. № 1667/19. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/678798> (дата звернення: 23.02.2025); Справи з приводу регулюванню містобудівної діяльності та землекористування, зокрема у сфері; містобудування; архітектурної діяльності. : рішення від 05.09.2019 р. № 520/6394/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84036329?fbclid=IwAR2KrRPUwz6PN-BoozOB26t9mZB6kpyLN5J_I9dhXD_FSsPv72wgd1vnaTE (дата звернення: 24.02.2025); Про перейменування станції метрополітену : рішення від 16.10.2019 р. № 1812/19. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/viewpdf/id/681603> (дата звернення: 14.02.2025); Про розгляд подання та зміну назви (перейменування) об'єкта топоніміки : рішення від 26.02.2020 р. № 2075/20. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/684903> (дата звернення: 24.02.2025); Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від 11.05.2022 № 258/22. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/704888> (дата звернення: 27.02.2025); Про внесення змін до рішення 15 сесії Харківської міської ради 8 скликання від 28.02.2023 № 358/23 «Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки» : Рішення від 13.06.2023 № 402/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707631> (дата звернення: 26.02.2025); Про перейменування комунального підприємства «Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького» : Рішення від 13.06.2023 № 394/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707642> (дата звернення: 25.02.2025); Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від 13.06.2023 № 400/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707633> (дата звернення: 26.02.2025); Про найменування / перейменування скверів : Рішення від 13.06.2023 № 401/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707632> (дата звернення: 25.02.2025); 53. Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від 18.08.2023 № 437/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/708533> (дата звернення: 24.02.2025); Про перейменування комунального підприємства «Центральний парк культури та відпочинку» : Рішення від 18.08.2023 № 428/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/708529> (дата звернення: 25.02.2025); Про перейменування залізничної станції : Рішення від 22.11.2023 № 488/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/710163> (дата звернення: 25.02.2025); Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від 22.11.2023 № 487/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/710172> (дата звернення: 24.02.2025); Про впорядкування

Харкова¹, та Харківської обласної державної адміністрації (з 2022 р. Харківська обласна військова адміністрація)², які також займають засадничу позицію серед масиву джерельного матеріалу про практики декомунізації в Харкові.

У ході аналізу наведених джерел були помічені імітаційні спроби виконання політики декомунізації міським самоврядуванням. Під час аналізу документів, розміщених на платформі «Єдиний міський реєстр актів», було розглянуто випадки т. зв. рекомунізації з боку Міськради та Міського голови. Наприклад, про це йшлося в рішенні Харківської міської ради від 26.02.2020 р. № 2075/20 «Про розгляд подання та зміну назви (перейменування) об'єкта топоніміки»³, яке засвідчувало перейменування проспекту П. Григоренка знову на «Маршала Жукова». Міська

найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від 29.12.2023 № 509/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/710831> (дата звернення: 24.02.2025); Про впорядкування найменувань об'єктів топонімії : Рішення від 26.01.2024 № 536/24. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/711367> (дата звернення: 23.02.2025); Про впорядкування найменувань об'єктів топонімії : Рішення від 05.02.2025 № 764/25. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/718563> (дата звернення: 25.02.2025).

¹ Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова : Розпорядж. від 02.02.2016 № 7. URL: http://kh-districts.inf.ua/Doc/r_7.html (дата звернення: 21.02.2025); Про здійснення заходів, пов'язаних із присвоєнням імені Маршала Жукова шляхом перейменування проспекту Петра Григоренка в місті Харкові, за результатами громадського обговорення : Розпорядж. від 20.01.2020 р. № 7. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/684205> (дата звернення: 23.02.2025); Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова : Розпорядж. від 29.03.2024 № 93. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712530> (дата звернення: 26.02.2025); Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова : Розпорядж. від 26.04.2024 № 120. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712911> (дата звернення: 26.02.2025); Про внесення змін до розпорядження міського голови від 26.04.2024 № 120 «Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова» : Розпорядж. від 26.04.2024 № 120-2. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/713219> (дата звернення: 26.02.2025); Про демонтаж (перенесення, вилучення) з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків, їх окремих елементів : Розпорядж. від 12.04.2024 № 106. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712732> (дата звернення: 21.03.2025); Про демонтаж (перенесення, вилучення) з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків, їх окремих елементів : Розпорядж. від 26.04.2024 № 121. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712912> (дата звернення: 21.03.2025).

² Про врегулювання ситуації в області щодо пам'ятників епохи тоталітаризму : Розпорядж. від 28.09.2014 № 517. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/476/47561/Attaches/140928-01-11-zagal-517-rozp.pdf> (дата звернення: 08.03.2025); Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, які підпадають під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» : Розпорядж. від 07.04.2016 № 115. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/801/80050/files/160407-01-11-zagal-115-rozp.pdf> (дата звернення: 19.03.2025); Про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова : Розпорядж. від 17.05.2016 № 181. URL: http://kh-districts.inf.ua/Doc/r_181.pdf (дата звернення: 21.02.2025); Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова : Розпорядж. від 26.07.2024 № 513 В. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1277/127689/files/місто%20Харків.PDF> (дата звернення: 26.02.2025); Про врегулювання ситуації в області щодо пам'ятників епохи тоталітаризму : Розпорядж. від 28.09.2014 № 517. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/476/47561/Attaches/140928-01-11-zagal-517-rozp.pdf> (дата звернення: 08.03.2025).

³ Про розгляд подання та зміну назви (перейменування)...

влада намагалася вилучити постать Г. Жукова з історичного контексту його прямої приналежності до комуністичного режиму, але увіковічнити «Маршала», як пам'ять про перемогу у Другій світовій війні.

Повідомлення у ЗМІ займають значну частину джерельного комплексу роботи¹. Так наприклад, на інтернет-порталі KHARKIVTODAY була опублікована

¹ "Театр має бути перейменований" — режисерка Харківського театру імені Пушкіна. Суспільне Харків. 21.09.2022. URL: <https://suspihne.media/283935-teatr-mae-buti-perejmenovani-j-reziserka-harkivskogo-teatru-imeni-puskina/> (дата звернення: 16.03.2025); "З Жуковим у Харкові немає правової колізії: пам'ятник слід демонтувати" — Інститут національної пам'яті. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/z-zhukovym-u-harkovi-nemaye-pravovoyi-koliziyi-pamyatnyk-slid-demontuvaty-institut-nacionalnoyi-pamyati> (дата звернення: 15.03.2025); «"Не пам'ятник комуністу": Терехов розповів про долю Жукова в Харкові». KHARKIVTODAY. 30.04.2021. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkov/ne-pamyatnik-komunistu-terekhov-rozpoviv-pro-dolyu-zhukova-v-kharkovi> (дата звернення: 24.02.2025); «Заява щодо рішення Харківської міської ради перейменувати проспект Петра Григоренка». Український інститут національної пам'яті. 27.02.2020. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/zayava-shchodo-reshennya-harkivskoyi-miskoyi-rady-pereymenuvaty-prospekt-petra-grygorenka> (дата звернення: 24.02.2025); «Мер Харкова Терехов прокоментував знесення пам'ятника Жукову: Після війни проведемо опитування жителів міста». 29.04.2022. Бабель. URL: <https://babel.ua/news/78163-mer-harkova-terekhov-prokomentuvav-znesennya-pam-yatnika-zhukovu-pislya-viyini-provedemo-opituvannya-zhiveliv-mista> (дата звернення: 16.03.2025); «Националисты из "Фрайкора" заявили, что могут повторно свалить Жукова». KHARKIVTODAY. 07.05.2018. URL: <https://2day.kh.ua/news/nacionalisty-iz-fraykora-zayavili-chto-mogut-povtorno-svalit-zhukova> (дата звернення: 17.03.2025); «Ні на що не натякаю». Сергій Жадан сфотографувався біля пам'ятника Пушкіну в Харкові. 07.11.2022. NV Новини. URL: <https://life.nv.ua/ukr/amp/sergiy-zhadan-zaproponuvav-pribrati-pam-yatnik-pushkinu-z-ploshchi-poeziji-u-harkovi-foto-50282212.html> (дата звернення: 16.03.2025); «Повернення імені Жукова на мапу Харкова - це порушення закону». Український інститут національної пам'яті. 19.06.2019. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/povernennya-imeni-zhukova-na-mapu-harkova-ce-porushennya-zakonu> (дата звернення: 20.02.2025); «Про затвердження Положення про Міську комісію з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища»: рішення від 24.06.2015 р. № 1935/15. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/641584> (дата звернення: 15.02.2025); «Справа про проспект Жукова у Харкові: міськрада прогала обласної адміністрації». Укрінформ. 02.12.2021. URL: <https://suspihne.media/185947-sprava-pro-prospekt-zukova-u-harkovi-miskrada-prograla-obladministracii/> (дата звернення: 24.02.2025); «Терехов на підвищених тонах пообіцяв залишити маршала Жукова на карті Харкова». Новини Харкова. 30.06.2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Ks5D4tjdV5E&ab_channel=%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0 (дата звернення: 24.02.2025); «Терехов обіцяє перейменувати проспект Жукова, який раніше захищав». Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/21/7347646/> (дата звернення: 22.02.2025); «У Харкові демонтували пам'ятник Жукову». Суспільне новини. 17.04.2022. URL: <https://suspihne.media/229580-u-harkovi-demontuvali-pamatnik-zukovu/> (дата звернення: 16.03.2025); У Харкові демонтували пам'ятник Пушкіну. Харків TIMES. 09.11.2022. URL: <https://times.kharkiv.ua/2022/11/09/u-harkovi-demontuvali-pam-yatnik-pushkinu/> (дата звернення: 16.03.2025); «У Харкові повалили погруддя маршалу Жукову: хронологія». Суспільне Харків. 02.06.2019. URL: <https://kh.suspihne.media/news/24934> (дата звернення: 17.03.2025); «Харківська міськрада хоче повернути проспект Жукова. Втретє». Суспільне новини. 22.02.2021. URL: <https://suspihne.media/107290-harkivska-miskrada-hoce-povernuti-prospekt-zukova-vtrete/> (дата звернення: 24.02.2025); «Харків'яни проти рекомунізації». Espresso.TV. 19.02.2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=k-fheFl0Oms&ab_channel=Espresso.TV (дата звернення: 23.02.2025); В облдержадміністрації створюють робочу групу щодо введення в дію закону про декомунізацію. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/74293> (дата звернення: 21.02.2025); В Харкові ніччю снесли 3 пам'ятника комуністическим лідерам. РБК-Україна. 11.04.2015. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/harkove-nochyu-snesli-pamyatnika-kommunisticheskim-1428737722.html> (дата звернення: 08.03.2025); В Харкові розрушені ще два пам'ятника Леніну. РБК-Україна. 18.04.2015. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/harkove-razrusheny-eshche-dva-pamyatnika-1429341268.html> (дата звернення: 08.03.2025); В'ятрович: в Україні декомунізація фактично завершена. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29032010.html> (дата звернення: 15.02.2025); Верните харьковчанам историю! : Електрон. петиція від 08.05.2019 р. № №4563. URL: <https://petition.city.kharkov.ua/uk/4563.html> (дата звернення: 23.02.2025); Вулиці Героїв. Коли в Харкові з'являться топоніми на честь захисників України? KHARKIVTODAY.

новина: «"Не пам'ятник комуністу": Терехов розповів про долю Жукова в Харкові»¹, у якій містилися джерельні дані про позицію міського самоврядування у відстоюванні монумента на честь Г. Жукова. Повідомлення громадського сектору дали змогу розглянути в дослідженні ставлення самих містян до практик декомунізації Харкова, що дає змогу більше об'єктивно та різнобічно розглянути ці практики. Ось, наприклад, активіст Поздняков В.² висловив свою незгоду із діями міського самоврядування через лист до Міністерства культури і цифрової політики.

URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/vulytsi-heroyiv-koly-v-kharkovi-zyavlyatsya-toponimy-na-chest-zakhysnykiv-ukrayiny> (дата звернення: 11.02.2025); В'ятрович: «Декомунізація – перший етап деколонізації України». Крим.Реалії. URL: <https://ua.krymr.com/a/29217094.html> (дата звернення: 15.02.2025); Декомунізація в Україні здійснена на понад 95% - В'ятрович. Голос Америки - Українською. URL: <https://www.holosameryky.com/a/viatrovych-decomunizatsia/4065371.html> (дата звернення: 24.02.2025); Декомунізація. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya> (дата звернення: 19.02.2025); Десять років як Харків позбувся Леніна: як це було ФОТО.ВІДЕО. 057 Сайт міста Харкова. 28.09.2024. URL: <https://www.057.ua/news/3837664/desat-rokiv-ak-harkiv-pozbuvsya-lenina-ak-ce-bulo-fotovideo> (дата звернення: 08.03.2025); Кернес Г. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/gennadykernes/posts/1753191684784050> (дата звернення: 23.02.2025); Кернес Г. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/gennadykernes/posts/1856385667797984> (дата звернення: 17.03.2025); На Харківщині можуть створити музей тоталітарного режиму під відкритим небом. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/76139>. (дата звернення: 17.03.2025); Подальшу долю демонтованих пам'ятників визначатимуть їх власники. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/80064>. (дата звернення: 17.03.2025); Поздняков В. Позитивний вердикт Мінкульту щодо погруддя Жукову у Харкові Сьогодні нам прийшов лист від Міністерства культури України, де вказано, що на. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10214571348489708&set=a.10201605577273531&type=3&theater> (дата звернення: 16.03.2025); Положення про Український інститут національної пам'яті затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 684 "Деякі питання Українського інституту національної пам'яті" зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 799 від 03.10.2018, № 885 від 16.10.2019, № 561 від 01.07.2020, № 778 від 28.07.2023 URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/pravovi-zasady-diyalnosti> (дата звернення: 07.05.2025); Свистун Пантелеймон Іванович. Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 - 1991. URL: <http://www.knowbysight.info/SSS/06605.asp> (дата звернення: 17.02.2025); Спеціалісти робочої групи при ХОДА рекомендують до зносу в рамках декомунізації близько 60 об'єктів. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/75562> (дата звернення: 16.03.2025); Суд в Харкові скасував перейменування проспекту Григоренка на Жукова. Суспільне Мовлення. 2020. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/41669-okruzhnij-adminsud-harkova-skasuvav-perejmenuvanna-prospektu-grigorenka-na-zukova/> (дата звернення: 24.02.2025); У Харкові близько 530 топонімів, пов'язаних з РФ — Інститут нацпам'яті. Суспільне Харків. 02.07.2022. URL: <https://suspilne.media/256319-u-harkovi-blizko-530-toponimiv-povazanih-z-rf-institut-nacpamati/> (дата звернення: 27.02.2025); У Харкові вдруге обмалювали пам'ятник Пушкіну. Суспільне Харків. 06.11.2022. URL: <https://suspilne.media/310930-u-harkovi-vdruge-obmaluvali-pamatnik-puskinu/> (дата звернення: 16.03.2025); У Харкові знищили три монументи Леніну, мерія пообіцяла їх відновити. ТСН – Україна. 26.08.2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-harkovi-trivaye-tayemniy-nichniy-leninopad-368310.html> (дата звернення: 08.03.2025); У Харкові триває таємний нічний лєнінопад. ТСН – Україна. 12.09.2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-harkovi-trivaye-tayemniy-nichniy-leninopad-368310.html> (дата звернення: 08.03.2025); Харківського Пушкіна викинули з державного реєстру пам'яток. Харків TIMES. 12.11.2023. URL: <https://times.kharkiv.ua/2023/11/12/harkivskogo-pushkina-vikinuli-z-derzhavnogo-reyestru-pam-yatok/> (дата звернення: 16.03.2025); Харківську міськраду пікетують противники повернення просп. Жукова. Суспільне Мовлення. 2020. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/16307-harkivsku-miskradu-piketuut-protivniki-povernenna-pr-zukova/> (дата звернення: 24.02.2025).

¹ «"Не пам'ятник комуністу": Терехов розповів...

² Поздняков В. Позитивний вердикт Мінкульту...

З матеріальних джерел у роботі були залучені монументи, пам'ятні знаки і їхні окремі елементи, вони є носіями цінної інформації та транслують політику пам'яті, що побутує в певному публічному просторі. Так, наприклад, пам'ятник Георгію Жукову в Харкові був «стрижневим каменем» багатьох сутичок і суспільних демонстрацій в місті, збираючи навколо себе, як прихильників, так і противників. Ситуація з поваленням і відновленням є цікавим особливим локальним кейсом саме для Харкова.

Стосовно візуальних джерел, можна зазначити фотографії та відеоматеріали, що опубліковані у вільному доступі. Наприклад, у роботі було використано фото докази того, як 9 листопада минулого року пам'ятник Пушкіну почали обкладати мішками з піском, а потім вивезли у невідомому напрямку, як зазначили представники міської влади — «на зберігання»¹. Цінним є те, що більшої точності та об'єктивності висновкам дослідження дає порівняння різних типів джерел, і їхнє доповнення та підтвердження.

На мою думку, можна дати таку загальну характеристику сформованого джерельного комплексу — він достатньо об'ємний, різнобічний, взаємно підтверджувальний. Складена джерельна база охоплює не лише законодавчі акти на рівні держави та документацію місцевого рівня, а й фіксує громадянську позицію стосовно політики декомунізації протягом 1990-х-2020-х рр.

Мета роботи — дослідити декомунізаційні процеси та простежити із цим пов'язані зміни в публічних просторах Харкова протягом періоду з 1990-х по 2020-ті рр.

Відповідно до зазначеної мети, були сформовані **завдання роботи**:

- проаналізувати джерельну та історіографічну базу дослідження;
- дослідити динаміку перейменувань топонімів в Харкові з 1990-х рр. до 2020-х рр.;
- дослідити трансформацію меморіального простору Харкова, що включає:

¹ Харківського Пушкіна викинули...

демонтаж монументів, пам'ятних знаків і їхніх окремих елементів за період 1990-х-2020-х рр.;

- сформулювати висновки дослідження.

Методологія та методи дослідження ґрунтуються на міждисциплінарному підході, зокрема на поєднанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів.

Методологічна база, яку складають наукові розвідки дослідників студій пам'яті відіграють важливу роль для цієї роботи. Адже з початку проголошення незалежності України, в меморіальних просторах Харкова мають місце «конфлікти і війни пам'ятей», переосмислення ідентичностей та контрверсійність наративів, що напряду пов'язано з практиками декомунізації.

Були застосовані загальнонаукові методи, які забезпечили логічну цілісність дослідження. Так, аналіз дозволив розкласти складне суспільно-культурне явище декомунізації на окремі компоненти (законодавчі аспекти, міське середовище, суспільне сприйняття, медіа-репрезентація), що допомогло чітко структурувати матеріал. Синтез допоміг поєднати розрізнені факти та спостереження в єдину узагальнену картину процесів, що відбувалися в Харкові протягом трьох десятиліть. Індукція полягала у формулюванні загальних висновків на основі аналізу конкретних випадків (окремих актів демонтажу, рішень міської ради, протестів тощо). Дедукція застосовувалася для перевірки гіпотез та припущень на основі теоретичних знань і загальних тенденцій, зокрема щодо ролі декомунізації як інструменту національного самовизначення. Хронологічний метод допоміг упорядкувати події у послідовності, зобразити логіку змін, що відбувалися в часі: від перших проявів декомунізацій у 1990-х до активної фази після ухвалення законів 2015 р. та початку повномасштабної війни з РФ 2022 р.

Окрім загально наукових методів пізнання, під час дослідження також були використані спеціально-історичні методи. Історико-генетичний метод застосовувався для простеження еволюції декомунізаційних процесів у Харкові впродовж трьох десятиліть. Цей метод дозволив виявити причинно-наслідкові

зв'язки між етапами декомунізації та політичними змінами в країні, зокрема між здобуттям незалежності, Революцією Гідності та початком повномасштабної війни 2022 року. Діахронний аналіз застосовувався для вивчення змін у структурі та функціях публічних просторів Харкова протягом 1990-х—2020-х рр. Завдяки цьому методу вдалося виявити закономірності й тенденції трансформації топонімічного простору міста, сформулювати періодизацію декомунізаційних процесів (пострадянські 1990-ті, поступове посилення в 2000-х, законодавча фаза 2015–2016 рр., радикалізація після 2022 р.). Метод дозволив оцінити відмінності між цими етапами не лише в часовому вимірі, а й у структурному й функціональному аспектах. Його використання було обґрунтоване необхідністю охопити явище як процес, що має різні фази розвитку та зміни. Історико-порівняльний був використаний для порівняння динаміки перейменувань топонімів і ліквідації пам'ятників з публічного простору міста під час різних етапів декомунізації. Використання методу кейс-стаді дозволяє перенести досвід практик декомунізації топонімів, монументів, пам'ятних знаків і окремих їхніх елементів в Харкові на загальноукраїнський рівень, що сприяє комплексному розгляду декомунізаційного процесу.

Таким чином, застосування комплексу загальних та спеціально-історичних наукових методів дозволило комплексно осмислити декомунізаційні процеси в Харкові як соціокультурне та політичне явище. Поєднання різних методів забезпечило досягнення цілей дослідження та виконання його завдань.

Наукова новизна визначається тим, що була здійснена спроба комплексно дослідити практики декомунізації топонімів, монументів і пам'ятних знаків у місті Харків з 1990-х рр. і до сьогодення, адже процес декомунізації публічних просторів країни, зокрема, й Харкова триває дотепер.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи були використанні під час написання тез для участі в конференції «Меморіалізація: від наукових засад до світових практик»; Всеукраїнській студентській науковій

конференції «Глобальні виміри українства: історія, мова та культура»; 42-й Міжнародній краєзнавчій конференції молодих учених; 78-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання»; XXIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна».

Структура дипломної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку використаних джерел та літератури зі 120 найменувань (93 найменувань джерел і 27 літератури), додатків, резюме.

РОЗДІЛ 1.

Декомунізація топонімів міста Харкова протягом 1990-2020-тих рр.

Харків, друге за величиною місто України — історичний центр науки, та культури, займає стратегічно важливе положення як географічно, так і символічно. Його глибокі історичні зв'язки з Росією, що виникли протягом століть імперського панування та радянського управління, сформували мовну, культурну та політичну ідентичність міста. Однак у ХХІ ст., і особливо в моменти гострої національної кризи, Харків послідовно стверджував свою вірність українській державі. Ця амбівалентна сутність міста визначає його сучасний характер, що гарно можна проілюструвати прикладами з процесу декомунізації «по-харківськи».

Протягом ХХ ст. Харків був одним із ключових міських центрів Радянської України. Будучи столицею Української Радянської Соціалістичної Республіки (Українська Соціалістична Радянська Республіка, УСРР) з 1919 по 1934 рік, він став свідком травматичних епізодів, (Голодомору 1932-1933 рр., сталінських чисток), але тут розташувалися провідні наукові установи і «кипіло» культурне життя, згадати хоча б «Будинок слово». Друга світова війна, звісно, спустошила місто, оскільки воно неодноразово переходячи з рук в руки нацистської Німеччини та Радянського Союзу. У десятиліття після війни Харків було відбудовано — його заводи, заклади освіти та наукові установи зміцнили його статус життєво важливої частини промислового та інтелектуального комплексу СРСР. Навіть після проголошення Україною незалежності в 1991 р., Харків зберіг спадщину російської присутності. Російська мова залишалася домінуючою в громадському житті, а політичний дискурс міста часто схилявся до тісніших контактів з Російською Федерацією, особливо на відміну від більш проєвропейських настроїв на заході України. Тоді ж ідентичність Харкова остаточно почала зазнавати двоїстості своїх маркерів.

Звернувшись до витоків історії сучасної української незалежної держави, референдум 1 грудня 1991 р. становить поворотну подію, що дозволяє вивчати політичні орієнтації українських регіонів у момент національного самовизначення. Організований згідно з положеннями Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р., цей плебісцит був безпрецедентним за масштабом та значенням: його метою було з'ясування рівня суспільної підтримки Акту проголошення незалежності України, ухваленого Верховною Радою 24 серпня того ж року.

Усі регіони України, включно з Автономною Республікою Крим, містами зі спеціальним статусом та 24 адміністративними областями, взяли участь у голосуванні. З майже 38 мільйонів виборців проголосували понад 31 мільйон громадян (84,18 %). Понад 90 % з них відповіли ствердно на запитання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?».

У Харківській області підтримка незалежності України склала 75,83 % — один із найнижчих показників серед східних регіонів, хоча все ж абсолютна більшість мешканців висловились «за». На відміну від західноукраїнських областей, де підтримка незалежності перевищувала 90 %¹. Це рішення не було випадковим: Харків довгий час залишався лояльним до загальнонаціональної ідентичності.

Регіональна ідентичність є багатошаровим соціокультурним конструктом, що виникає на перетині історії, культури, мови, пам'яті, політики та географії. Особливо актуальним процес трансформацій ідентичності постає у випадку прикордонних територій України, зокрема Харкова — міста, що уособлює амбівалентність, конфліктність і водночас простір для примирення.

Як зазначає Ярослава Верменич, регіональна ідентичність не є сталою, а

¹ Андрощук О. Референдум першого грудня 1991. *Електронна бібліотека | Інститут історії України*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&P21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&S21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Referendum (дата звернення: 07.02.2025).

формується і трансформується у просторі соціокультурних контактів і конфліктів. Пограничні простори, за Я. Верменич, є не просто географічною зоною, а специфічним соціокультурним середовищем, де відбувається «перехрещення» ідентичностей¹. Це простір, у якому конфлікт ідентичностей не лише можливий, а й є постійною характеристикою буття. Українсько-російське пограниччя, до якого історично належить і Харків, демонструє, як регіональна ідентичність формується через напругу між імперською та радянською спадщинами, національними прагненнями та локальними історичними наративами.

Я. Верменич говорить про те, що пограничні ідентичності мають схильність до гібридності, асиметричності, динаміки². Харків — це приклад регіону, де регіональна ідентичність ніколи не була монолітною: у ній співіснували імперські, радянські та українські наративи. Це конфліктне середовище впливало на політичні вектори і культурні суперечності у місті.

Поняття фронтиру (або Великого кордону) та порубіжності стало одним із ключових у сучасних гуманітарних дослідженнях, особливо в контексті осмислення регіональної ідентичності. У випадку України, яка впродовж століть існувала як геополітичне та цивілізаційне порубіжжя, ця тема набуває особливої актуальності.

Класична теорія Великого кордону, запропонована Фредеріком Джексоном Тернером наприкінці XIX ст., пояснювала унікальність американської демократії впливом рухомого фронтиру — постійного просування колоністів на Захід, їхньою боротьбою з природою і корінним населенням, що сформувало специфічну ментальність свободи, автономії й ініціативи³. Сучасне прочитання цієї теорії передбачає фронтір не лише як географічну межу, а як поле культурного, політичного, соціального та економічного контакту — зону

¹ Верменич Я. Українсько-російське пограниччя у просторі конфлікту ідентичностей в історії та сучасності / Відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. С. 17-18. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0018161> (дата звернення: 07.02.2025).

² Верменич Я. Українсько-російське пограниччя... С.33

³ Пилипенко В. «Великий кордон» Ф. Дж. Тернера та Запоріжжя. *Сіверянський літопис*. 2015. № 5. С. 10–11. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pylypenko_Volodymyr/Velykyi_kordon_F_Dzh_Ternera_ta_Zaporizhzhia.pdf?PHPSES SID=es26pclvhu6mq6fcoj3lodrit5 (дата звернення: 13.02.2025).

інтенсивної взаємодії, гібридизації, перетворення¹.

Я. Верменич підходить до проблеми порубіжжя не лише з історичної, а й із соціокультурної перспективи. Вона трактує пограниччя як «екзистенційний феномен», що визначає ментальність, поведінкові реакції, ціннісні орієнтації населення прикордонних ареалів². Українська історія, за її спостереженням, є історією життя «на межі» — у постійному перетині інтересів імперій, цивілізацій і культур. Особливістю українського порубіжжя є його «відкритість» — кордони не були стабільними й непроникними, а, навпаки, пропускали людей, ідеї, релігії, що створювало культурні гібриди, але також і зони підвищеної конфліктності³.

Одним із ключових внесків Я. Верменич у дослідження є положення про те, що регіональна ідентичність в Україні формувалася не стільки через державну політику, скільки під впливом локальних конфліктів, культурних взаємодій і специфіки освоєння територій⁴. Вона звертає увагу на те, що навіть самі поняття «Схід» і «Захід» у межах української уявної географії були деформованими: російський вплив приходив не зі Сходу, а з Півночі, а турецько-мусульманський — із Півдня.

У добу гібридних війн і розмитих культурних кордонів, здатність локальних спільнот самоідентифікуватися в умовах зовнішнього тиску (як у випадку Донбасу чи Криму) стає чинником національної безпеки⁵. У цьому сенсі Слобожанщина, Галичина, Донбас — це не просто географічні регіони, а унікальні фронтирні простори, в яких формуються, конкурують і трансформуються культурні матриці, ціннісні орієнтації тощо.

Однією з важливих складових регіональної ідентичності є культурна пам'ять.

¹ Водотика Т. Теорія фронтиру та її пізнавальні можливості у контексті історичної регіоналістики. *Регіональна історія України*. Збірник наукових статей. 2012. № 6. С. 105. URL: http://history.org.ua/JournALL/regions/regions_2012_6/8.pdf (дата звернення: 12.02.2025).

² Верменич Я. Фактор порубіжності в історичній регіоналістиці: пошуки відповідей на виклики сучасності. *Регіональна історія України*. Збірник наукових статей. 2018. № 12. С. 83. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160782/06-Vermenych.pdf?sequence=1> (дата звернення: 13.02.2025).

³ Верменич Я. Фактор порубіжності... с. 84–85

⁴ Верменич Я. Фактор порубіжності... с. 95–97

⁵ Верменич Я. Фактор порубіжності... с. 102

Як зазначає Я. Верменич, пам'ять у пограничному просторі часто має полівалентний характер, що дозволяє регіональним спільнотам переосмислювати минуле залежно від теперішніх викликів¹.

За визначеннями Т. Шершової і В. Чайки, культурна пам'ять — це символічна форма збереження й передачі колективного досвіду, що охоплює народну мудрість, міфи, легенди, пісні, традиції, мистецтво й архітектуру. Вона не лише передається між поколіннями, а й зберігається в інституціях — музеях, архівах, бібліотеках. Водночас, культура пам'яті — це набір соціальних практик, інституцій і ритуалів, що забезпечують механізм актуалізації й репрезентації цієї пам'яті в публічному просторі. Як зазначають автори, культура пам'яті є «поведінковою фігурацією», що визначає, як суспільство згадує, трансформує і транслює минуле².

У контексті міста Харкова ці поняття знаходять вираз у багатьох практиках і просторах. Харків як постімперське й пострадянське місто є типовим прикладом пограничного простору, де культурна пам'ять має конфліктну й гібридну природу. Вулиці, назви яких протягом останніх десятиліть змінювалися під впливом політичної кон'юнктури — від радянських до українських меркерів, — є візуальним прикладом того, як культура пам'яті реалізується через топоніміку. Саме тут діє політика пам'яті — механізм, через який держава і громада визначають, кого слід пам'ятати, а кого — забути.

Згідно з концепцією «місць пам'яті» французького історика П'єра Нора, можна стверджувати, що топоніми (урбаноніми) Харкова є «місцями пам'яті», де, за П. Нора, пам'ять кристалізується і знаходить свій притулок³. Місце пам'яті — поняття абстрактне, суто символічне, призначене вивільнити пам'яттєвий вимір з об'єктів, що можуть бути матеріальними і водночас нематеріальними, як-от

¹ Верменич Я. Українсько-російське пограниччя... С.260

² Шершова Т., Чайка В. Культурна пам'ять і культура пам'яті // *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy*. 2024. Т. 15, № 1. С. 188–195. URL: https://www.researchgate.net/publication/387996850_KULTURNA_PAM'AT_I_KULTURA_PAM'ATI (дата звернення: 13.02.2025).

³ Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire Author(s): Pierre Nora Source: Representations, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), p. 7.

вислови, гасла, ключові слова¹... Можна додати й те, що топоніми, що також належать до комеморативних практик, формуються дієвцями політики пам'яті та впливають на суспільні погляди громадян.

Як зазначає А. Киридон «Потужні інституції встановлюють вищу цінність одних історій порівняно з іншими, установлюють способи викладу та зразки того, як індивіди можуть і повинні пам'ятати, активізують пам'ять такими способами й такими мотивами, які уже відрізняються від роботи індивідуальної пам'яті»², саме тому важливо правильно використовувати один з таких каналів передачі «пам'яті» про минуле, адже від цього напряму залежить формування «пам'яттєвого» наративу історії суспільних мас. Важливо зауважити, що топоніми Харкова до впровадження політики декомунізації уособлювали насамперед радянське та колонізаційне минуле міста.

Переломний момент для Харкова настав у 2014 р., під час анексії Криму РФ та агресії на сході України. Під час подій, що стали відомими як «русская весна», проросійські сили намагалися захопити контроль над урядовими будівлями в Харкові, як це сталося в Донецьку та Луганську. Однак, Харків твердо залишався в рамках конституційного ладу України, що стало вирішальною символічною та стратегічною перемогою українського суверенітету. Тут для прикладу можна навести слова дослідниці Тетяни Журженко з праці «Ukraine's Eastern Borderlands: the end of ambiguity?»: «Після двох десятиліть боротьби за переосмислення себе інші міста, такі як Харків, Запоріжжя, Одеса та Дніпропетровськ, тепер із гордістю демонструють свою національну ідентичність через національні символи та кольори в громадському просторі, вуличне мистецтво та патріотичні плакати. Ця демонстративна «українізація» відображає новий проукраїнський консенсус серед

¹ Нора П'єр Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора; пер. і з фр. А. Рєпи . Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2014. С. 242.

² Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / Алла Киридон. К. : Ніка-Центр, 2016. С. 89–90

місцевих еліт, бізнесу та громадянського суспільства, який виник у відповідь на серйозну загрозу внутрішньої дестабілізації та російського вторгнення»¹.

Події 2014 р. стали передвісником рішучого опору міста під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 р. Харків знову опинився на передовій — у військовому, політичному та символічному смислах. Зазнавши інтенсивних обстрілів, пошкодження інфраструктури та жертв серед цивільного населення, населення Харкова, переважно російськомовне, відповіло опором. Ті самі вулиці, які колись асоціювалися з радянською славою чи російською спорідненістю, стали символами непокори під українським прапором. Сьогодні Харків, як і його мешканців, часто називають «незламним», «залізобетоном» та ін., що асоціюється з протистоянням міста російській агресії.

За словами українського історика Георгія Касьянова, історична політика, що почала активно розвиватися в Європі наприкінці 1980-х років і зберігає свою актуальність донині, не оминула й Україну. Упродовж 1990-х тут було частково відтворено та сконструйовано національний історичний наратив, побудований на поєднанні героїчних та жертвенних образів минулого, сформованих у вигляді місць пам'яті, символів і міфів. Спочатку цей наратив співіснував із радянсько-ностальгічним, що залишився у спадок від попередньої уніфікованої ідеологічної системи, однак уже з кінця 1990-х рр. між ними загострився конфлікт. Його зростання було зумовлене спробами витіснення одного з цих дискурсів із публічного простору, що відображало прагматичне використання історії в інтересах політичних еліт. Як зазначив Г. Касьянов, досвід 1990-х дозволяє вирізнити два основні типи державного регулювання у сфері колективної пам'яті: перший спрямований на впровадження певних ритуалів та форм комеморації, що зазвичай базуються на суспільному консенсусі; другий передбачає встановлення заборон і

¹ Zhurzhenko T. Ukraine's Eastern Borderlands: the end of ambiguity? Andrew Wilson (ed.) What Does Ukraine Think?. London: ECFR 2015. P. 46.
URL: https://www.academia.edu/34741068/Ukraine_s_Eastern_Borderlands_the_end_of_ambiguity (дата звернення: 03.02.2025).

санкцій за їх порушення. Колишня комуністична номенклатура, яка згодом стала частиною політичного істеблішменту, використовувала національний наратив пам'яті для легітимації себе як нової «національної» еліти, водночас визнаючи й підтримуючи радянсько-ностальгічну модель колективного історичного досвіду¹.

Історик Ярослав Грицак фактично погодився з думкою Г. Касьянова, колись зазначивши, що два історичні дискурси — націоналістичний та пострадянський із виразними рисами російської імперської ідеології — перебували у взаємному протистоянні. Їхніми символічними географічними центрами були два протилежні полюси української політики: з одного боку Львів, з іншого — Донецьк, головне місто Донбасу, де переважала радянська інтерпретація минулого².

Нещодавно дослідникам вдалося віднайти протоколи за 1988–1990 рр. засідань Громадської комісії з найменувань вулиць при відділі культури Харківського міськвиконкому (з 31 січня 1989 р., до того — Громадська рада з упорядкування найменувань вулиць та інших об'єктів міста), яка передувала створеній у 1990 р. топонімічній комісії (нині має назву «Міська комісія з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища»)³.

У джерелах зазначені різні особи, які брали участь у засіданнях комісії з перейменувань, серед них є представники культури та науки. За майже три роки своєї діяльності комісія рекомендувала Харківському міськвиконкому здійснити більше 10 перейменувань та встановити близько такої ж кількості пам'ятних знаків і монументів.

¹ К 104. Касьянов Г. Историческая политика и «мемориальные» законы в Украине: начало XXI в. / Историческая экспертиза. 2016, № 2. С.28-30 URL: https://www.academia.edu/30928558/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B8_%D0%BC%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%8B_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_%D0%9D%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%BE_21_%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 10.02.2025).

² Грицак Я. Развитие украинской культуры памяти после 1991 года. «Извлекаем ли мы уроки из истории? Культура памяти как путь к европейскому взаимопониманию»: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Варшава, 27–30 жовт. 2016 р. С. 179. URL: http://gwminsk.com/files/yaroslav_gricak.pdf (дата звернення: 14.02.2025).

³ Протоколи засідань Громадської комісії з найменувань вулиць при відділі культури Харківського міськвиконкому (1988–1990 рр.) / укл. О. С. Новак. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. — С. 4-5 : іл. (Серія «Джерелознавчі зошити» : Зошит 10)

Можна зробити висновок, що при увічненні в пам'яті найчастіше перевагу надавали військовим діячам і Героям СРСР (8, Жуков, Свистун, Добровольський, Фисанович, Покришев, Нефедов, Осипов, Борисов); трохи рідше зустрічаються імена науковців (6, Сахаров, Вавилов, Кондратюк, Граціанський, Мацієвич, Лаврентьєв); так само діячів культури (6, Микола Хвильовий, Остап Вишня (Губенко), Володимир Мисик, Олена Пчілка, Михайло Кульчицький (не ухвалено, але розглядали), Лесь Курбас); менше державних діячів і робітників (4 Квіринг, Гацев, Саблев, Семко); і найменше космонавтів (Добровольський, Гагарін)¹.

На цей рахунок, дослідниця перебігу декомунізації у Харкові М. Тахтаулова, писала, що з початком демократичних трансформацій наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років в Україні розгорнулася декомунізація. Одним із доступних і водночас дієвих інструментів впливу на ці зміни стала система назв у міському просторі — топоніміка. Публічне виявлення злочинів радянської доби дало поштовх до перших змін в урбанонімах Харкова. Проте, на відміну від Львова, де перейменування охопили значну кількість об'єктів, у Харкові зміни були обмеженими. Серед них — перейменування набережної Жданова на Харківську, майдану Дзержинського на майдан Свободи, вулиці Дзержинського на Мироносицьку, а також зміна назв вулиць Восьмого з'їзду Рад, Свердлова та провулка Герцена на імена Бориса Чичибабіна, Полтавський шлях і Валентина Бондаренка відповідно. Також було ліквідовано площу Урицького. Ці поодинокі перейменування, започатковані після засідання Харківської міської ради 26 серпня 1991 р., по суті й становили основний обсяг харківської декомунізаційної кампанії на початку 1990-х рр.².

За доступними джерелами «Єдиного міського реєстру актів», відомо, що 2000 р. Харківська міська рада вирішила перейменувати станцію метро «Метробудівників» на «Метробудівників імені Г. І. Ващенка» на честь Григорія

¹ Протоколи засідань Громадської комісії... С. 8-95

² Тахтаулова М. Харківська топоніміка: етапи декомунізації. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2017. № 1. С. 144. URL: <http://mics.org.ua/journal/index.php/mics/article/view/29/27> (дата звернення: 06.02.2025).

Ващенко — ініціатора будівництва метрополітену в Харкові. Ініціатива надійшла від колективу метрополітену та була підтримана низкою організацій і установ. Рішення ухвалене з нагоди 25-річчя метро¹. Тут варто зауважити, що Григорій Ващенко був партійним діячем, займав численні посади у відділі Харківської комуністичної партії України, та навіть був міністром торгівлі СРСР². Того ж року міськрада ухвалила про перейменування вулиці Північної в Харкові на вулицю імені П. Свистуна — за ініціативою колективу ХТЗ та підтримкою районної ради й топонімічної комісії. Рішення ухвалила Харківська міська рада наприкінці 2000 року³. Варто нагадати, що П. Свистун був провідним радянським діячем в Україні та загалом СРСР⁴.

У 2002 р. була створена сучасна міська комісія з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища, як дорадчий орган при Харківській міській раді⁵.

У 2007 р. було ухвалено Харківської міської ради перейменувати Комсомольський парк на Парк Пам'яті. Причиною є вшанування жертв політичних репресій, голодоморів та інших проявів тоталітаризму за рекомендації топонімічної комісії. Парк отримав статус меморіального⁶. У 2011 р. вирішили перейменувати майдан Карла Маркса в Ленінському (сьогодні Холодногірському) районі на Благовіщенський майдан з метою відновлення історичних назв і традицій⁷. У 2013 р. за рішенням міської ради було присвоєно імена шести загальноосвітнім школам

¹ Про перейменування станції метро «Метробудівників»: Рішення від 16.06.2000. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/40970> (дата звернення: 17.02.2025).

² Ващенко Григорій Іванович. *Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 - 1991*. URL: <http://www.knowbysight.info/VVV/01765.asp> (дата звернення: 17.02.2025).

³ Про перейменування вулиці Північної м. Харкова у вулицю імені П. Свистуна м. Харкова: Рішення від 29.12.2000. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/40170> (дата звернення: 17.02.2025).

⁴ Свистун Пантелеймон Іванович. *Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 - 1991*. URL: <http://www.knowbysight.info/SSS/06605.asp> (дата звернення: 17.02.2025).

⁵ Про міську комісію з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища: Рішення від 25.12.2002. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/60250> (дата звернення: 17.02.2025).

⁶ Про перейменування Комсомольського парку: Рішення від 04.07.2007 № № 157/07. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/392183> (дата звернення: 17.02.2025).

⁷ Про перейменування майдану: Рішення від 16.11.2011 № № 499/11. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/573665> (дата звернення: 18.02.2025).

Харкова на честь Героїв Радянського Союзу та видатних харків'ян¹. У тому таки році майдану Рози Люксембург повернули історичну назву — Павлівський майдан, з метою відновлення історичних традицій міста². У 2014 р. повернули історичну назву скверу біля Палацу культури — Сад «Тіволі», замість «Харчовика»³.

Можна підсумувати, що протягом перших десятиліть незалежності України динаміка декомунізаційних процесів у сфері топонімії в Харкові залишалася повільною, місце мали лише поодинокі випадки перейменувань, та й то далеко не завжди в рамках позбавлення простору маркерів радянського минулого, а навпаки.

Порівняно активний рух у бік ліквідації радянських маркерів з публічних просторів України почався у 2015 р. вже за каденції тоді ще новообраного Президента України Петра Порошенка. Це була відповідь влади на суспільний запит щодо відмови від радянських маркерів ідентичності, що почали позиціонуватися як російські через анексію Криму та окупацію частини Донеччини та Луганщини Російською Федерацією. В історичній політиці радянське постало як щось чуже/окупаційне/загарбницьке від чого потрібно позбутися. Процеси декомунізації протягом 2015-2016 рр. мали зреалізувати це завдання.

Український дослідник О. Гриценко в роботі «Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище» зазначав: «У вузькому сенсі, декомунізацією нині зазвичай називають упровадження так званих «декомунізаційних законів», ухвалених Верховною Радою України 9 квітня 2015 року. Це — закони України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті»⁴ (№ 314-VIII), «Про увічнення

¹ Про присвоєння почесних імен загальноосвітнім навчальним закладам міста та їх перейменування : Рішення від 03.07.2013 № № 1215/13. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/627767> (дата звернення: 18.02.2025).

² Про перейменування майдану : Рішення від 20.11.2013 № № 1338/13. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/630153> (дата звернення: 18.02.2025).

³ Про перейменування скверу : Рішення від 23.04.2014 № № 1576/14. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/632740> (дата звернення: 19.02.2025).

⁴ Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» від 09.04.2015 № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років»¹ (№ 315-VIII), «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»² (№ 316-VIII), «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (№ 317-VIII)»^{3, 4}. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, у 2023 р. було ухвалено Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»⁵ (№ 3005-IX), що також призвело до численних перейменувань.

До політики декомунізації українське суспільство ставилося по-різному, як і має бути в демократичній країні. Так, наприклад, історикині Галина та Олена Денисенки висловили свою думку, що юридичне оформлення вже розпочатої декомунізації стало важливим кроком у звільненні України від тоталітарного спадку, значно прискоривши очищення публічного простору й надавши процесу правової визначеності. Декомунізація є ключовим і невід’ємним етапом на шляху до європейської України, так само як денацифікація стала фундаментом для виникнення демократичної повоєнної Німеччини⁶.

Політолог В. Кулик критично оцінив державну політику декомунізації. Він вважає, що вона була радикальною, неузгодженою з громадською думкою, мала ризик посилення конфліктів та обмеження свободи слова і наукових досліджень. Автор також вказує на зовнішню критику цих законів, зокрема з боку Венеційської комісії, і на асиметричність у виконанні державної політики — на користь політики

¹ Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» від 09.04.2015 р. № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19/ed20150409#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

² Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 09.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19/ed20150409#Text>. (дата звернення: 01.05.2025)

³ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 р. № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

⁴ Гриценко О. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ : *Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України; Ін-т культурології НАМ України*. 2019. С. 7.

⁵ Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX : станом на 15 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20/ed20230615#Text> (дата звернення: 19.02.2025).

⁶ Денисенко Г., Денисенко О. Переосмислення минулого у контексті формування меморіального простору в незалежній Україні. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*. 2021. № 26. С. 88.

пам'яті, а не мови¹.

Політологиня О. Шевель критично оцінює декомунізаційне законодавство, вказуючи на низку його проблемних аспектів. Зокрема, вона вважає, що ці закони обмежують свободу слова, оскільки передбачають кримінальну відповідальність за альтернативні погляди на радянське минуле та діяльність УПА. Нечіткі формулювання норм створюють простір для довільного тлумачення з боку судів. Таким чином, держава відтворює радянську практику нав'язування «єдино правильного» історичного наративу. На думку дослідниці, порушено також баланс між вшануванням жертв політичних репресій і героїзацією осіб, які могли бути причетні до воєнних злочинів. Окрім того, процес ухвалення та впровадження законів відбувався без належного суспільного обговорення, особливо в тих регіонах, де така політика потенційно сприймається ворожо².

На сайті Українського Інституту Національної Пам'яті (далі УІНП), який є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури та інформаційної політики і який реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу³, було опубліковано таку дефініцію декомунізаційної політики, що вона почалася в Україні ще до Революції гідності, але стала системною після ухвалення 9 квітня 2015 р. «декомунізаційного пакета законів». Основним документом став Закон № 317-VIII, ініційований Українським інститутом національної пам'яті.

У межах декомунізації має здійснюватися: перейменування населених

¹ Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ*. 2016. № 5-6. С. 200–211. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzipiend_2017_5-6_13 (дата звернення: 20.02.2025).

² Шевель О. Щоб відповідати європейським стандартам, закони «про декомунізацію» потребують змін. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/05/7/7066721/> (дата звернення: 20.02.2025).

³ Положення про Український інститут національної пам'яті затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 684 "Деякі питання Українського інституту національної пам'яті" зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 799 від 03.10.2018, № 885 від 16.10.2019, № 561 від 01.07.2020, № 778 від 28.07.2023 URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/pravovi-zasady-diyalnosti> (дата звернення: 07.05.2025).

пунктів, районів, вулиць та інших об'єктів, що містили символіку комуністичного режиму; демонтаж пам'ятників, написів, зображень, пов'язаних із цією ідеологією; створення допоміжних матеріалів (довідників, переліків, інструкцій) для сприяння місцевим громадам у виконанні закону.

Всі закони «декомунізаційного пакету» були ухвалені одночасно і підписані Президентом України 15 травня 2015 р. Вони набули чинності наступного дня після опублікування – 21 травня того ж року¹. На рівні державної політики цей курс юридично утвердився 10 років тому і триває досі, поглибивши та розширивши своє значення після початку повномасштабного вторгнення РФ до України.

Варто додати, що дієвцями процесу декомунізації є не лише органи влади (законодавчої та виконавчої), але й інші політичні сили (столичні та регіональні), суспільні й культурні групи, структури громадянського суспільства з різними культурними та світоглядними орієнтаціями, інтересами, цінностями².

Уже 8 червня 2015 р. було повідомлено, що при Харківській міськраді створено робочу групу по введенню в дію закону «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборону пропаганди їх символіки». Аналогічну групу створили і в Харківській обласній державній адміністрації (далі ХОДА) (з 2022 р. — Харківська обласна військова адміністрація (ХОВА))³.

Рішенням від 24.06.2015 № 1935/15 було затверджено Положення про Міську комісію з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища⁴, де зазначалося, що Міська комісія з питань топоніміки є дорадчим органом при Харківській міській раді, який готує пропозиції щодо найменувань і перейменувань об'єктів міського середовища (вулиці, станції метро, зупинки, райони, парки тощо).

¹ Декомунізація. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya> (дата звернення: 19.02.2025).

² Гриценко О. Декомунізація в Україні... С. 16

³ В облдержадміністрації створюють робочу групу щодо введення в дію закону про декомунізацію. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/74293> (дата звернення: 21.02.2025)

⁴ «Про затвердження Положення про Міську комісію з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища»: рішення від 24.06.2015 р. № 1935/15. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/641584> (дата звернення: 15.02.2025).

Найменування та перейменування мають сприяти відновленню історичної топоніміки та збереженню культурного середовища Харкова. Назви повинні відповідати статусу Харкова як великого українського міста з глибокими історичними традиціями, враховувати історико-географічні, культурні та локальні особливості. Назви мають відповідати характеристикам місцевості, бути короткими, логічними й узгодженими з існуючими назвами. Якщо об'єкт вже мав історичну назву, її повернення дозволяється, але подальше перейменування не допускається. Історично та культурно цінні назви не підлягають зміні; географічні назви охороняються державою. Осіб увічнюють у назвах не раніше, ніж через 10 років після їхньої смерті. Пріоритет надається вшануванню діячів науки й культури, пов'язаних з Харковом та Україною. Вшанування політичних і державних діячів допускається лише у виняткових випадках. Пам'ять про особу або подію зазвичай увічнюється лише одним способом (наприклад, однією назвою вулиці).

Можна помітити приводи до європеїзації історії, адже «Харків — один з мегаполісів України, сучасної європейської держави», що притаманне декомунізації в Україні загалом, та свідчить про спробу замістити радянський/російський наратив. Чи насправді харківська міська влада дотримувалася прописаних норм для перейменувань на практиці?

Також, необхідно зазначити, що в місті з 2015 р. діє Харківська топонімічна група, громадська ініціатива, що створює нову топоніміку міста¹, діяльність цієї волонтерської організації напряму пов'язана з декомунізаційними процесами. Зокрема, вже 16 серпня 2015 року група подала перелік запропонованих перейменувань урбанонімів в умовах політики декомунізації².

¹ Вулиці Героїв. Коли в Харкові з'являться топоніми на честь захисників України? *KHARKIVTODAY*. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/vulytsi-heroyiv-koly-v-kharkovi-zyavlyatsya-toponimy-na-chest-zakhysnykiv-ukrayiny> (дата звернення: 11.02.2025)

² DecommunisationProject_Final.doc. С. 90. URL: <https://www.facebook.com/groups/704786309633508/permalink/740075899437882>. (дата звернення: 12.02.2025).

Через півроку після ухвалення декомунізаційних законів, ухвалили рішення Харківської міської ради від 20.11.2015 р. № 12/15 «Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова»¹, де зазначалося, що міськрада вирішила:

«1. Перейменувати об'єкти топоніміки міста Харкова з урахуванням рекомендацій Міської комісії з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища, викладених у додатку 1:

1.1. Елементи вулично-дорожньої мережі (додаток 2).

1.2. Парки та сквери (додаток 3).

1.3. Станцію Харківського метрополітену (додаток 4).

2. Впорядкувати найменування елементів вулично-дорожньої мережі міста Харкова (додаток 5)»...

За якими критеріями обрали саме ті урбаноніми для перейменування (усього 174 перейменувань вулично-дорожньої мережі; 4 — парків та скверів; 1 станції Харківського метрополітену;), а інші, що теж підпадали під дію декомунізаційних законів не змінили — невідомо (яскравим прикладом є станція метро «Метробудівників ім. Г. Ващенко» — особи, яка очолювала КПРС² і, відповідно до Закону України № 317-VIII: «назви ... інших об'єктів топоніміки населених пунктів, ... у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії посаду секретаря районного комітету і вище...»³ назва цієї станції метро мала б бути декомунізованою). Виходячи з вищезазначеного, постає питання щодо системності проведення процесу декомунізації в Харкові.

Можна згадати, наприклад, і ситуацію з Червоноармійським в'їздом, який перейменовували на провулок Аверіна за рішенням Харківської міськради від

¹Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова : Рішення від 20.11.2015 № 12/15 : станом на 24 лют. 2016 р. URL: http://kh-districts.inf.ua/Doc/12_15.html (дата звернення: 20.02.2025).

² Метро. Станции и сооружения. Станция «Метростроителей им. Г. И. Ващенко». URL: https://web.archive.org/web/20091228202142/http://gortransport.kharkov.ua/subway/stations/stations.php?subway_station_page=22 (дата звернення: 16.02.2025).

³ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»...

20.11.2015 р. № 12/15 та Червоноармійською (Конараєва) вулицею, яку декомунізували пізніше за розпорядженням Харківської обласної державної адміністрації за 17 травня 2016 р.¹

Цікаві дані містить розпорядження Харківського міського голови від 02.02.2016 р. № 7 «Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова», у якому, зокрема, йдеться про перейменування вулиці Латиських Червоних Стрільців — на Латиських Стрільців, у поясненні щодо перейменування вказано: «Латышские стрелковые части были созданы в 1915 во время 1-й мировой войны 1914–18 по ходатайству латышской элиты перед правительством, которое рассчитывало найти в латышских формированиях стойкие части для обороны Прибалтики от германских войск»². Тобто тут мається на увазі одна й та сама організація, що була сформована під час Першої світової війни³ у Російській імперії та підтримувала більшовиків із 1917 року⁴. Виходить, що всю історію «не домоворили», а саму назву трохи «підчистили», по суті, декомунізація вулиці Латиських Червоних Стрільців відбулася умовно.

Розпорядженням від 02.02.2016 р. № 7 «Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова»⁵ була ухвалена зміна назв таких районів Харкова: Дзержинський район став Шевченківським (на честь видатного українського поета і митця Тараса Григоровича Шевченка); Ленінський район — Холодногірським; Жовтневий район (створений та найменований згідно з постановою секретаріату Всеукраїнського центрального виконавчого комітету від 16.07.1930 р., протокол № 44/529, — на честь «Великої Жовтневої соціалістичної революції») — Жовтневим (на честь Дня захисника України, встановленого Указом Президента

¹ Про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова: Розпорядж. від 17.05.2016 № 181. URL: http://kh-districts.inf.ua/Doc/r_181.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

² Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова: Розпорядж. від 02.02.2016 № 7. URL: http://kh-districts.inf.ua/Doc/r_7.html (дата звернення: 21.02.2025).

³ Latviešu strēlnieki. URL: https://vesture.eu/index.php/Latvie%C5%A1u_str%C4%93lnieki (дата звернення: 15.02.2025).

⁴ Горбань Т. Прибалтійський етнічний елемент в суспільно-політичному житті України на межі 10–20-х років XX століття. Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 10. К., 2001. С. 88. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2001/10/articles/18.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).

⁵ Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова: Розпорядж. від 02.02.2016...

України від 14.10.2014 р. № 806/2014 «Про День захисника України»; Дня українського козацтва, встановленого Указом Президента України від 07.08.1999 р. № 966/99 «Про День українського козацтва»; Дня Покрови Пресвятої Богородиці; Дня звільнення України від фашистських загарбників, встановленого Указом Президента України від 20.10.2009 р. № 836/2009 «Про День звільнення України від фашистських загарбників»); Фрунзенський район (створений та найменований згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 12.04.1973 р. на честь Михайла Васильовича Фрунзе, радянського партійного, державного і військового діяча) — Фрунзенський район (на честь Тимура Михайловича Фрунзе, лейтенанта, льотчика-винищувача 161-го винищувального авіаційного полку, Героя Радянського Союзу, уродженця Харкова, що героїчно загинув 1942 року під час оборони Батьківщини від нацистських загарбників; враховуючи Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років»¹ від 09.04.2015 р. № 315-VIII).

Знову ж постає питання стосовно перейменування інших районів, як-от Комінтернівський та Червонозаводський, які мали би бути декомунізовані. Усе значене демонструє вибірковий характер втілення декомунізації харківської міською владою. Важливо звернути увагу на перейменування Жовтневого району на Жовтневий, Фрунзенського — на Фрунзенський в згаданому документі Міського голови Харкова. Назву районів лишили таку саму яка була до проведення декомунізації, проте значення, які вклали у комеморацію, підмінили. «Перейменування» на кшталт таких засуджував УІНП у праці «Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати»: «Чи можна перейменувати Дніпропетровськ на Дніпропетровськ на честь Дніпра і Святого Петра, Іллічівськ — на Іллічівськ на честь Святого Іллі, а Котовськ — на Котовськ на честь котиків? Ні. Треба вести чесний діалог щодо минулого. Такі ігри та хитрощі навколо кривавої спадщини тоталітаризму є блюзнірством і наругою над пам'яттю

¹ Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років»...

мільйонів його жертв. Відмова від старої назви передбачає повернення історичної або знайдення нової, а не винайдення нового обґрунтування старої. Нова назва не має бути співзвучна зі старою, що пов'язана із тоталітарним режимом. Приміром, не можна залишити не перейменованою вулицю Жовтневу, бо вона, мовляв, тепер буде названа на честь “теплого місяця осені”. Ця назва насправді уславлює більшовицький переворот —“Великий Жовтень”/Жовтневу революцію»¹.

Райони Жовтневий, Комінтернівський, Фрунзенський, Червонозаводський, були все ж таки перейменовані за розпорядженням Харківської обласної державної адміністрації від 17 травня 2016 р. на Новобаварський, Слобідський, Немишлянський, Основ'янський² відповідно. Також тільки за розпорядженням ХОДА були декомунізовані зокрема й станції метрополітену «Маршала Жукова», «Метробудівників ім. Г. І. Ващенка», «Площа Повстання», «Пролетарська», «Радянської армії» на «Палац Спорту», «Метробудівників», «Захисників України», «Індустріальна», «Армійська» відповідно; ще можна згадати перейменування гідропарку Жовтневий на Удянський гідропарк³, що перегукується з пропозиціями Харківської топонімічної групи⁴.

Дослідниця М. Тахтаулова дійшла таких висновків про декомунізаційні практики в Харкові протягом 2015-2016 рр.: «Декомунізація топонімічного простору у Харкові завершилась. У три етапи перейменовували 268 урбанонімів, сім адміністративних районів та шість станцій метрополітену. Декомунізація спровокувала активність суспільства, яке побачило у тому процесі можливість для втілення національно-патріотичного дискурсу в місцевий зрадянизований ландшафт. ... У низці випадків імітаційні перейменування були

¹ Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» / Сергій Бутко, Сергій Горобець, Ігор Каретніков, Богдан Короленко, Максим Майоров (упоряд.); Український інститут національної пам'яті. — Київ: Український інститут національної пам'яті, 2015. — с. 23. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/decomunizaciya-r.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).

² Про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова : Розпорядж. від 17.05.2016...

³ Про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова : Розпорядж. від 17.05.2016...

⁴DecommunisationProject_Final.doc.... С. 2–3.

направлені на консервацію наявного топонімічного простору попри декларацію про неухильне виконання Закону. ... Якщо міське самоврядування схиялось до збереження наявних назв, а де неможливо було уникнути перейменувань, віддавали перевагу нейтральним назвам, то в обласній адміністрації ставку зробили на національно-патріотичний дискурс, додавши у міський топонімічний простір імена героїв АТО, Небесної Сотні, борців за українську державність у XX столітті, символічні назви, що до певної міри гармонізувало топонімічний простір міста»¹. Так само, в іншій своїй статті М. Тахтаулова зауважила, що процес декомунізації в Харкові був складним і суперечливим, часто проходив формально, без реального врахування думки громади, а ухвалення рішень мало політизований і непрозорий характер², з чим дійсно можна погодитися, проаналізувавши документи Харківської міськради, розпорядження мера міста та ХОДА.

Варто згадати, що історикиня М. Тахтаулова також визначала три етапи декомунізації 2015-2016 рр. в Харкові, а саме: перший — обумовлений рішенням Харківської міської ради від 20.11.2015 р.; другий — визначається розпорядження Харківського міського голови від 02.02.2016 р.; третій — був організований ХОДА. За основу було взято проєкт Харківської топонімічної групи³.

У жовтні 2017 р. тодішній очільник УІНП Володимир В'ятрович зазначав: «Декомунізація в контексті позбавлення символів тоталітарного минулого я думаю виконана приблизно на 95%, можливо на 98%. В першу чергу мова йде про перейменування населених пунктів. (У Верховні Раді затверджено 987 перейменувань) ... Важче з процесом перейменувань топонімів у самих населених пунктах, де прерогатива належить органам місцевого самоврядування. Ми збираємо

¹ Тахтаулова М. Харківська топоніміка: ... С. 149.

² Тахтаулова М. Марія Тахтаулова. Зміни символів чи символічні зміни або декомунізація по-харківськи. *Historians.in.ua*. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1870-mariia-takhtaulova-zminy-symvoliv-chy-symvolichni-zminy-abo-dekomunizatsiia-po-kharkivsky> (дата звернення: 11.02.2025).

³ Тахтаулова М. Харківська топоніміка: ... С. 148-149.

таку інформацію і знаємо, що вона неповна. Ми маємо інформацію про перейменування приблизно 52 тисяч вулиць і площ. Це десь поза 90%»¹.

В аналітичній доповіді 2017 р. від громадськості у форматі Shadow report щодо підсумків виконання «декомунізаційних законів», зазначалося що: «Розробники визначили чіткі дедлайни та декілька етапів імплементації декомунізаційних законів у питаннях демонтажу та перейменування. Перший етап: 21 травня-21 листопада 2015 року (демонтаж пам'ятників, пам'ятних знаків; обговорення нових назв населених пунктів, районів, областей; перейменування вулиць та інших об'єктів топоніміки у населених пунктах, юридичних осіб, друкованих засобів масової інформації, товарних знаків та послуг). Другий етап: до 21 лютого 2016 року (розпорядження про перейменування об'єктів топоніміки в населених пунктах, перейменування населених пунктів). Третій етап: до 21 травня 2016 року (розпорядження голів обласних державних адміністрацій про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах у разі, якщо вони не були перейменовані протягом перших двох етапів). Станом на початок 2017 року можна констатувати, що основний етап кампанії з перейменування об'єктів топоніміки та демонтажу пам'ятників очільникам комуністичного режиму завершений»², що фактично підтверджує слова В. В'ятровича. Хоча й новий поворот декомунізації в Україні припав на 2022 р., а саме, після початку повномасштабного вторгнення.

У лютому 2018 р. В. В'ятрович підсумував, що: «Декомунізація в контексті позбавлення символів тоталітарного режиму фактично завершена. У нас відбулося перейменування населених пунктів — близько тисячі. Це майже всі. Кажу, що майже, тому що після перейменування виявилися 9 чи 10 неочевидних комуністичних назв, тим не менше вони підпадають під дію закону про

¹ Декомунізація в Україні здійснена на понад 95% - В'ятрович. *Голос Америки - Українською*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/viatrovych-decomunizatsia/4065371.html> (дата звернення: 24.02.2025).

² Олійник А. Реформа у сфері політики пам'яті: проміжні підсумки виконання «декомунізаційних законів». *Аналітична доповідь від громадськості у форматі Shadow report*. К.: 2017. С 10-12. URL: Shadow_Decomunisation.pdf (parlament.org.ua) (дата звернення: 24.02.2025).

декомунізацію»¹. У травні 2018 р. В'ятрович висловив думку, про те що: «Декомунізацію можна назвати лише першим етапом деколонізації, тому що, знімаючи шар комуністичного тягаря, тоталітарного минулого, під ним ми часто зустрічаємо російське імперське минуле, яке часто не менш антиукраїнське, ніж було комуністичне. Так ось у контексті деколонізації — це непочатий край роботи»².

Можна навести приклад із перейменування станції метро «Московський проспект». У рішенні Харківської міськради від 16.10.2019 йшлося: «Враховуючи звернення трудового колективу АТ «Турбоатом» та рекомендації Міської комісії з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища, на підставі ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», керуючись ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Харківська міська рада вирішила: 1. Перейменувати станцію метрополітену «Московський проспект» у станцію метрополітену «Турбоатом»»³. Та чи дійсно можна назвати це прикладом деколонізації? Адже, на мапі Харкова й досі лишалися топоніми, як-от: Московський район, станція метро «Пушкінська», вулиця Абаканська та ін. Ба більше, назву станції «Московський проспект» змінили лише за зверненням АТ «Турбоатом», не в контексті декомунізаційних/деколонізаційних перейменувань. Тим паче, поряд із декомунізацією в Харкові, міська влада проводила акти, так званої, рекомунізації.

У червні 2019 Харківська міськрада, розглянувши електронну петицію містян на 5 тис голосів, увалила рішення про перейменування проспекту імені П. Григоренка на честь Г. Жукова, що викликало обурення частини харків'ян, які вийшли на мітинг проти рекомунізації⁴, проте вийшли і прихильники рішення. До

¹ В'ятрович: в Україні декомунізація фактично завершена. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29032010.html> (дата звернення: 15.02.2025).

² В'ятрович: «Декомунізація — перший етап деколонізації України». *Крим.Реалії*. URL: <https://ua.krymr.com/a/29217094.html> (дата звернення: 15.02.2025).

³ Про перейменування станції метрополітену : рішення від 16.10.2019 р. № 1812/19. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/viewpdf/id/681603> (дата звернення: 14.02.2025).

⁴ «Харків'яни проти рекомунізації». *Espresso.TV*. 19.02.2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=k-fheFl0Oms&ab_channel=Espresso.TV. (дата звернення: 23.02.2025).

слова, петиція була підтримана тодішнім мером міста Харкова Геннадієм Кернесом, про це він повідомив на власній сторінці в Facebook. За словами мера, увіковічення гідні обидві постаті, проте, він зазначав: «Но спросите тех немногих ветеранов — кого они называли маршалом Победы? И, конечно же, его заслуги в разгроме фашизма — переоценить невозможно¹».

У тексті електронної петиції №4563 «Верните харьковчанам историю!», яку зареєстрували 8 травня 2019 р. на сайті Міської ради, були зазначені такі тези: ...Не нужно лукавить, приукрашивая историю. Нужно честно смотреть правде в глаза — Харьков освободила советская армия под командованием маршала Жукова... ...Требуем от городского совета и мэра города вернуть память о маршале Жукове в город — станция метро и проспект имени Жукова должны существовать в Харькове!...². У відповіді адміністрації на цю петицію було зазначено: «Відповідно до Положення про Міську комісію з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища, ... питання, порушені в петиції, розглянуті на черговому засіданні цієї комісії 14.05.2019. За результатами розгляду питання комісією було рекомендовано внести згадану ініціативу щодо відновлення найменування проспекту Маршала Жукова на розгляд чергової сесії міської ради»³.

Петицію було розглянуто на 27 сесії Харківської міської ради 7 скликання 19 червня 2019 р., а також було ухвалено рішення. У цьому рішенні Харківської міськради від 19.06.2019 № 1667/19 «Про розгляд електронної петиції» йшлося: «З нагоди 75-ої річниці визволення України від нацизму під час Другої світової війни 1939-1945 років, з метою впорядкування найменувань елементів вулично-дорожньої мережі на території міста Харкова, відтворення історико-культурного середовища міста, розглянувши електронну петицію № 4563 «Верните харьковчанам историю!», що зібрала 5587 голосів на офіційному сайті Харківської

¹ Кернес Г. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/gennadykernes/posts/1753191684784050> (дата звернення: 23.02.2025).

² Верните харьковчанам историю! : Електрон. петиція від 08.05.2019 р. № №4563. URL: <https://petition.city.kharkov.ua/uk/4563.html> (дата звернення: 23.02.2025).

³ Верните харьковчанам ...

міської ради, міського голови, виконавчого комітету, численні звернення членів територіальної громади міста Харкова, враховуючи принципи повернення окремим географічним об'єктам їхніх історичних назв, ... Харківська міська рада вирішила:

1. Підтримати електронну петицію № 4563 «Верните харьковчанам историю!».

2. Повернути лінійному об'єкту вулично-дорожньої мережі міста (об'єкту топоніміки міста Харкова), що пролягає від Московського проспекту до проспекту Героїв Сталінграда ... попередню історичну назву, що діяла з 14.02.1990 по 17.05.2016, — проспект Маршала Жукова, так як життя та діяльність Жукова Г.К. пов'язані з опором та вигнанням нацистських окупантів з України та визволенням міста Харкова під час Другої світової війни 1939-1945 років.

3. Найменувати лінійний об'єкт вулично-дорожньої мережі міста (об'єкт топоніміки міста Харкова), що пролягає від вулиці Римарської до вулиці Ключківської ... — вулиця Петра Григоренка¹.

Якщо дійсно звернутися до історичних даних, можна констатувати, що логічно було би називати «історичною назвою» цього об'єкту вулично-дорожньої мережі «вулиця Стадіонна», яка з'явилася на більш ніж 15 р. раніше за «Маршала Жукова»², тому аргумент щодо «історичної» ваги перейменування проспекту не витримує критики.

Можна говорити про те, що міська влада Харкова просувати в маси радянські та російські наративи, навіть всупереч Закону про декомунізацію, конструюючи з постаті Жукова героя, та ототожнюючи його з перемогою СРСР у Другій Світовій. УІНП звернувся до тодішнього мера Харкова з вимогою не підписувати згадане рішення, бо це пряме порушення закону (Георгій Жуков є особою, яка обіймала керівні посади у вищих органах влади та управління СРСР, а

¹ Про розгляд електронної петиції : рішення від 19.06.2019 р. № 1667/19. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/678798> (дата звернення: 23.02.2025).

² Дмитриева Е., Дьякова Е., Харченко Н.; под общ. ред. Куделко С.. Харьков: справочник по названиям: 7000 улиц, площадей, скверов, районов. *Издательство САГА*. Харьков : 2011. С. 187

також у комуністичній партії. Ім'я Жукова в назві об'єкту топоніміки у даному випадку є символікою комуністичного тоталітарного режиму ¹.) Харківський окружний адміністративний суд рішенням від 05.09.2019 р. скасував перейменування проспекту². Проте харківська міськрада не відступила.

Тодішній харківський міський голова, Г. Кернес, видав розпорядження від 20.01.2020 «Про здійснення заходів, пов'язаних із присвоєнням імені Маршала Жукова шляхом перейменування проспекту Петра Григоренка в місті Харкові, за результатами громадського обговорення», в якому йшлося: «Ураховуючи звіт та узагальнені пропозиції, що надійшли під час проведення громадського обговорення, що проводилося з 19.11.2019 по 18.12.2019 в місті Харкові з питання присвоєння імені Маршала Жукова шляхом перейменування проспекту Петра Григоренка в місті Харкові, на підставі ст. 37 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», на виконання вимог Закону України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій», керуючись ст.ст. 42, 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»:

1. Визначити відповідальними за здійснення заходів, пов'язаних із підготовкою подання до Харківської міської ради про зміну назви (перейменування) об'єкта топоніміки проспекту Петра Григоренка на проспект Маршала Жукова в місті Харкові: ... ³, тобто було визначено відповідальних структур та осіб, які зайнялися підготовкою подання про зміну урбаноніма на користь Жукова.

¹ «Повернення імені Жукова на мапу Харкова - це порушення закону». *Український інститут національної пам'яті*. 19.06.2019. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/povyny/povernennya-imeni-zhukova-na-mapu-harkova-ce-porushennya-zakonu> (дата звернення: 20.02.2025).

² Справи з приводу регулюванню містобудівної діяльності та землекористування, зокрема у сфері; містобудування; архітектурної діяльності. : рішення від 05.09.2019 р. № 520/6394/19. URL: https://reestr.court.gov.ua/Review/84036329?fbclid=IwAR2KrRPUwz6PN-BoozOB26t9mZB6kpyLN5J_I9dhXD_FSsPv72wgd1vnaTE (дата звернення: 24.02.2025).

³ Про здійснення заходів, пов'язаних із присвоєнням імені Маршала Жукова шляхом перейменування проспекту Петра Григоренка в місті Харкові, за результатами громадського обговорення : Розпорядж. від 20.01.2020 р. № 7. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/684205> (дата звернення: 23.02.2025).

Наступного місяця вийшло рішення Харківської міської ради від 26.02.2020 р. № 2075/20 «Про розгляд подання та зміну назви (перейменування) об'єкта топоніміки», в якому було зазначено: «На підставі Закону України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій», враховуючи положення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», ст.ст. 25, 26, 37 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», враховуючи звіт та узагальнені пропозиції, які надійшли під час проведення громадського обговорення, що проводилося в місті Харкові з 19.11.2019 по 19.01.2020 з питання присвоєння імені Маршала Жукова шляхом перейменування проспекту Петра Григоренка в місті Харкові, висновок експертного військового дослідження № 20343 від 27.11.2019 Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені Засл. проф. М.С. Бокаріуса Міністерства юстиції України, рекомендації Міської комісії з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища, розглянувши подання про зміну назви (перейменування) об'єкта топоніміки проспекту Петра Григоренка на проспект Маршала Жукова в місті Харкові від 27.01.2020 № 1446/0/3-20, керуючись ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Харківська міська рада вирішила: ...

2. Змінити назву об'єкта топоніміки в місті Харкові шляхом перейменування проспекту Петра Григоренка на проспект Маршала Жукова, що пролягає від Московського проспекту до проспекту Героїв Сталінграда ...

3.2. Підготувати пропозиції щодо увічнення пам'яті Петра Григоренка шляхом присвоєння його імені об'єкту топоніміки в місті Харкові¹.

¹ Про розгляд подання та зміну назви (перейменування) об'єкта топоніміки : рішення від 26.02.2020 р. № 2075/20. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/684903> (дата звернення: 24.02.2025).

Тож, міська влада знову незаконно перейменувала проспект імені П. Григоренка на Г. Жукова. але УІНП засудив таке правопорушення¹. Місцеві активісти вийшла на акцію проти цього перейменування. Мітингувальниця у інтерв'ю Суспільному говорила: «Мета пікету — нагадати міській раді, що закон про декомунізацію, судові рішення треба виконувати...»².

Урешті-решт за рішенням Харківського адміністративного суду перейменування проспекту було скасоване вдруге³. Проте, вже у лютому 2021 р. «...Харківська міська рада вирішила: вшанувати історичну пам'ять Жукова Георгія Костянтиновича як особи, діяльність якої пов'язана з опором та вигнанням нацистських окупантів з України шляхом відновлення назви об'єкта топоніміки в місті Харкові»⁴. Варто загадати, що в квітні 2021 р. в етері програми «Право на владу» тодішній секретар Харківської міськради Ігор Терехов заявив що комеморація Жукова в Харкові буде продовжуватися, і Маршал Жуков «увічнений не як комуніст, а як герой війни»⁵. До слова, 30 червня того ж року під час сесії Харківської міської ради І. Терехов на підвищених тонах пообіцяв залишити на карті Харкова радянського маршала Георгія Жукова, бо «це маршал, котрий виграв війну. І не треба його приплітати до комуністичної діяльності»⁶. Риторика влади

¹ «Заява щодо рішення Харківської міської ради перейменувати проспект Петра Григоренка». *Український інститут національної пам'яті*. 27.02.2020. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/zayava-shchodo-rishennya-harkivskoyi-miskoyi-rady-pereimenuvaty-prospekt-petra-grygorenka> (дата звернення: 24.02.2025).

² Харківську міськраду пікетують противники повернення просп. Жукова. «Суспільне Мовлення». 2020. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/16307-harkivsku-miskradu-piketuut-protivniki-povernenna-pr-zukova/> (дата звернення: 24.02.2025).

³ Суд в Харкові скасував перейменування проспекту Григоренка на Жукова. «Суспільне Мовлення». 2020. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/41669-okruzhnij-adminsud-harkova-skasuvav-pereimenuvanna-prospektu-grigorenka-na-zukova/> (дата звернення: 24.02.2025).

⁴ «Харківська міськрада хоче повернути проспект Жукова. Втретє». *Суспільне новини*. 22.02.2021. URL: <https://suspilne.media/107290-harkivska-miskrada-hoce-povernuti-prospekt-zukova-vtrete/> (дата звернення: 24.02.2025).

⁵ «"Не пам'ятник комуністу": Терехов розповів про долю Жукова в Харкові». *KHARKIVTODAY*. 30.04.2021. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkov/ne-pamyatnik-komunistu-terekhov-rozpoviv-pro-dolyu-zhukova-v-kharkovi> (дата звернення: 24.02.2025).

⁶ «Терехов на підвищених тонах пообіцяв залишити маршала Жукова на карті Харкова». *Новости Харькова*. 30.06.2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Ks5D4tjdV5E&ab_channel=%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0 (дата звернення: 24.02.2025).

залишалася незмінною та абсурдною. Остаточні судові процеси закінчилися в грудні 2021 року, було вирішено залишити проспекту урбанонім П. Григоренка¹.

Риторика і політика міського самоврядування зазнали метаморфоз через призму викликів сьогодення, а саме після повномасштабної агресії Росії проти України у 2022р. Процесу «декодування» зазнав і символічний образ радянського діяча Георгія Жукова в меморіальних просторах Харкова. Мер міста І. Терехов вже в травні того року зазначав: «Стосовно проспекту Жукова та іншого, що використовується РФ в пропагандистських цілях, — все буде перейменовано»².

Відомо, що процес деколонізації публічних просторів України був мало виражений аж до початку розгортання повномасштабної війни з РФ 2022 р. З того часу почався динамічний період деколонізаційних практик, що можна репрезентувати на прикладі метаморфоз Харкова.

У 2022 р. було ухвалено Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну»³. Мета закону — засудити та заборонити будь-які прояви підтримки, виправдання або пропаганди дій, символіки та ідеології російського нацистського тоталітарного режиму і агресії Російської Федерації проти України.

Як зазначалося вище, 21 березня 2023 р. було прийнято Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»⁴ (№ 3005-IX). Цей закон є доповнювальним до інших «декомунізаційних», що фактично й прописано у тексті документа: «

¹ «Справа про проспект Жукова у Харкові: міськрада прогала об'єднання». *Укрінформ*. 02.12.2021. URL: <https://suspihne.media/185947-sprava-pro-prospekt-zukova-u-harkovi-miskrada-prograla-obladministracii/> (дата звернення: 24.02.2025).

² «Терехов обіцяє перейменувати проспект Жукова, який раніше захищав». *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/21/7347646/> (дата звернення: 22.02.2025).

³ Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX: станом на 23 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20/ed20240923#Text> (дата звернення: 25.02.2025).

⁴ Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні...

...продовжуючи процес відродження національної пам'яті Українського народу і захисту українського культурного та інформаційного простору, започаткований ухваленням законів України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні"...». Його метою є захист національних інтересів, безпеки та історичної пам'яті Українського народу шляхом засудження російської імперської політики та її символіки, забезпечення процесів деколонізації та дерусифікації в публічному просторі України. Російська імперська політика визнається злочинною та підлягає публічному засудженню. Забороняється публічна пропаганда, глорифікація або виправдання російської імперської політики, її символіки, русифікації та українофобії. Заборонено виготовлення, поширення та публічне використання символіки російської імперської політики, зокрема в назвах вулиць, підприємств, установ, пам'ятників тощо. Дозволяється використання такої символіки у науковій, освітній, музейній, мистецькій діяльності, а також у приватних колекціях, на документах, виданих до набуття чинності законом. Установи, органи влади зобов'язані в установлені строки демонтувати імперську символіку, перейменувати топоніми, що містять ознаки російської імперської політики. Держава сприяє дослідженням та інформаційним кампаніям, спрямованим на висвітлення злочинів російської імперської політики та опору їй. Особи та організації, які не дотримуються вимог закону, несуть юридичну відповідальність.

Варто згадати позицію керівниці відділу Українського інституту нацпам'яті Марії Тахтаулової, вона вважає, що назви російських культурних діячів у Харкові «це не про літературу». «Це про маркери "руського міра", які є домінуючими у просторі нашого міста. Зверніть увагу, що центральна вулиця і навколишні вулиці біля тієї ж Пушкінської названі іменами російських імперських діячів, і не тільки імперських»¹.

¹ У Харкові близько 530 топонімів, пов'язаних з РФ — Інститут нацпам'яті. *Суспільне Харків*. 02.07.2022. URL: <https://suspilne.media/256319-u-harkovi-blizko-530-toponimiv-povazanih-z-rf-institut-nacpamati/> (дата звернення: 27.02.2025).

Ще до ухвалення цих законів, «У зв'язку з широкомасштабною агресією з боку Російської Федерації, що загрожує національній безпеці України, беручи до уваги пропозиції харків'ян, ураховуючи рекомендації Міської комісії з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища...» у Харкові перейменували Московський проспект, Московський район, Білгородське шосе і Білгородський узвіз на проспект Героїв Харкова, Салтівський район, Харківське шосе і вулицю Героїв Рятувальників відповідно¹.

Ймовірно, під впливом вищезгаданих двох законів, міська влада Харкова вирішила перейменувати «Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького» на «Центральний парк культури та відпочинку»² у червні 2023 р., який потім було перейменовано просто на «Центральний парк»³. У червні того ж року рішенням міської ради перейменували ще 3 вулиці⁴. У серпні 2023 р. була змінено назви ще 10 топонімів⁵.

Явно, виконуючи вимоги зазначених вище Законів України, Міська Рада міста вирішила перейменувати поодинокі назви «Ураховуючи повномасштабну збройну агресію з боку Російської Федерації щодо України, відповідно до Закону України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій»... Перейменувати сквер (колишній сквер «Дружба»), розташований у межах міста Харкова, на перехресті проспекту Героїв Харкова та вул. Мефодіївської — Сквер тепловиків»⁶. Також перейменували залізничну станцію «Харків-

¹ Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки: Рішення від 11.05.2022 № 258/22. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/704888> (дата звернення: 27.02.2025).

² Про перейменування комунального підприємства «Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького»: Рішення від 13.06.2023 № 394/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707642> (дата звернення: 25.02.2025).

³ Про перейменування комунального підприємства «Центральний парк культури та відпочинку»: Рішення від 18.08.2023 № 428/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/708529> (дата звернення: 25.02.2025).

⁴ Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки: Рішення від 13.06.2023 № 400/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707633> (дата звернення: 26.02.2025).

⁵ Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки: Рішення від 18.08.2023 № 437/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/708533> (дата звернення: 24.02.2025).

⁶ Про найменування / перейменування скверів: Рішення від 13.06.2023 № 401/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707632> (дата звернення: 25.02.2025).

Балашовський», яка розташована на території міста на «Харків-Слобідський»¹. У 2023 р. було змінено назви ще 45 топонімів за рішеннями міської ради^{2,3,4}.

Масштабна хвиля перейменувань топонімів Харкова проводилася у 2024 р. У січні за рішенням Харківської міської ради перейменовували 65 урбанонімів⁵. Тоді ж, у березні, за розпорядженням міського голови І. Терехова було перейменовано ще 18 об'єктів топонімії Харкова⁶, які мали безпосередній стосунок до РФ, адже перейменування топонімів було здійснено відповідно до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії».

У квітні того ж року знову за розпорядженням харківського міського голови було перейменовано 368 урбанонімів та 2 станції метро («Південний вокзал» на «Вокзальну», і «Пушкінську» на «Ярослава Мудрого»)^{7,8}. Загалом, нові назви топонімів можна класифікувати за їхнім смисловим навантаженням на «нейтральні», «проєвропейські», «військові/героїчні», «націоналістичні», «ті, що пов'язані з українською історією», «історичні назви», «на честь діячів культури, науки» і «локальних харківських». У липні 2024 р. за розпорядженням ОВА було перейменовано ще 51 топонім, зокрема серед них 3 станції метро⁹.

¹ Про перейменування залізничної станції: Рішення від 22.11.2023 № 488/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/710163> (дата звернення: 25.02.2025).

² Про внесення змін до рішення 15 сесії Харківської міської ради 8 скликання від 28.02.2023 № 358/23 «Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки»: Рішення від 13.06.2023 № 402/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707631> (дата звернення: 26.02.2025).

³ Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки: Рішення від 22.11.2023 № 487/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/710172> (дата звернення: 24.02.2025).

⁴ Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки: Рішення від 29.12.2023 № 509/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/710831> (дата звернення: 24.02.2025).

⁵ Про впорядкування найменувань об'єктів топонімії: Рішення від 26.01.2024 № 536/24. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/711367> (дата звернення: 23.02.2025).

⁶ Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова: Розпорядж. від 29.03.2024 № 93. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712530> (дата звернення: 26.02.2025).

⁷ Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова: Розпорядж. від 26.04.2024 № 120. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712911> (дата звернення: 26.02.2025).

⁸ Про внесення змін до розпорядження міського голови від 26.04.2024 № 120 «Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова»: Розпорядж. від 26.04.2024 № 120-2. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/713219> (дата звернення: 26.02.2025).

⁹ Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова: Розпорядж. від 26.07.2024 № 513 В. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1277/127689/files/місто%20Харків.PDF> (дата звернення: 26.02.2025).

У 2025 р. міська рада перейменувала вулицю Серпову на вулицю Спецпідрозділу Кракен¹.

Підбиваючи підсумки декомунізаційних процесів у сфері топоніміки Харкова, можна сказати, що за період від 1990-х до 2015 рр. було перейменовано близько 11 урбанонімів. Протягом 2015-2021 рр. — близько 293 топонімів. І у період з 2022 – по 2025 рр. (на момент травня 2025 року) — близько 570 об'єктів топонімії в Харкові.

Отже, досвід декомунізації топоніміки Харкова є унікальним і водночас парадоксальним свідченням того, як складно і неоднозначно може проходити трансформація історичної пам'яті у прифронтовому місті з глибоко вкоріненими радянськими/російськими маркерами.

Попри формальне виконання декомунізаційного законодавства, в Харкові цей процес нерідко відбувався імітаційно: із «переосмисленням» старих назв без справжнього їх перегляду, із вибіркоким підходом до об'єктів, що підлягали перейменуванню, і з явними спробами рекомунізації публічного простору під прикриттям «історичної правди» або «шанування ветеранів». Міська влада часто демонструвала амбівалентну позицію — балансує між вимогами закону, громадським тиском і власним уявленням про «історичну справедливість», що іноді набувала виразно ностальгійних, пострадянських форм.

Топонімічний простір у Харкові став своєрідним дзеркалом культурної боротьби між радянським і українським, між колоніальним минулим і спробою національного самовизначення. Харків'яни самі — через петиції, протести, громадські ініціативи — стали суб'єктами політики пам'яті, протистоячи або підтримуючи зміни в символічному ландшафті міста.

Врешті-решт, саме контекст повномасштабної війни 2022 р. остаточно кристалізував цей конфлікт. Декомунізація, що довго залишалася неякісним і

¹ Про впорядкування найменувань об'єктів топонімії: Рішення від 05.02.2025 № 764/25. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/718563> (дата звернення: 25.02.2025).

напівуспішним проєктом, у нових реаліях набула не лише правового, а й екзистенційного виміру.

РОЗДІЛ 2.

Декомунізація монументів, пам'ятних знаків і їхніх окремих елементів у місті Харків протягом 1990-2020-тих рр.

Упровадження політики декомунізації та її практики відтворення в Харкові є цікавим прикладом цього процесу для України загалом. Адже декомунізація «по-харківськи» є подекуди контрверсійною та амбівалетною, що можна проілюструвати кейсами Харкова в області позбавлення публічного простору міста маркерів радянщини через монументальне мистецтво. Декомунізації монументів та пам'ятних знаків — один з головних напрямків змін меморіального простору міста Харків, що сприяє появі нових «місць пам'яті», які б відповідали контексту політичної ситуації, а саме: відторгнення радянського і російського наративу, та їхня заміна на український й проєвропейський.

Дослідниці Галина та Олена Денисенки стверджують, що після розпаду СРСР і проголошення незалежності України в 1991 р. меморіальний простір країни зазнав кардинальних змін. Його трансформація супроводжується демонтажем радянських пам'ятників, встановленням національно орієнтованих монументів та регіональними відмінностями у сприйнятті минулого. Унаслідок цього виникають суперечності в суспільстві щодо трактування окремих історичних постатей і подій. У різних регіонах України, які мають різну історичну спадщину, сформувалися протилежні погляди на минуле, що спричиняє суспільні розбіжності щодо трактування певних пам'яток та історичних постатей¹.

Історикиня Світлана Набок у роботі «Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні», зазначає, що пам'ятники, як важливі елементи символічного простору, виконують не лише меморіальну, а й маркувальну функцію: вони позначають

¹ Денисенко Г., Денисенко О. Меморіальний простір України у формуванні історичної пам'яті. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*. 2016. № 21. С. 192-197.

простір, надаючи йому специфічного смислового навантаження. Особливо це стосується меморіалів, встановлених безпосередньо на місцях подій, які вони увічнюють. Проте навіть ті пам'ятники, що не мають прямого просторового зв'язку з подією чи особою, яку репрезентують, також слугують маркерами — культурними й ідеологічними. Їхнє встановлення часто зумовлюється традицією, релігійною чи світською, і слугує способом репрезентації певного погляду на історію. У цьому сенсі пам'ятник — не лише пам'ять, а й твердження: він стверджує ідентичність, владу, систему цінностей¹.

Однією з ключових складових меморіального простору пострадянської України був «ленінський план монументальної пропаганди», що передбачав масове встановлення пам'ятників як засобу утвердження радянських цінностей і влади. В Україні цей план набув особливо широкого масштабу: у містах і селах були тисячі монументів, насамперед Леніну, а також іншим діячам партії, комсомолу, Червоній армії.

Після 1991 року, а особливо після Революції Гідності та ухвалення декомунізаційних законів у 2015 році, процес демонтажу радянських символів набув офіційного статусу й був інституціоналізований. Це стало не лише формою очищення публічного простору від тоталітарного спадку, а й спробою національного переосмислення історії, репрезентації нової системи цінностей, а також частиною ширшого курсу на європейську інтеграцію.

Фактично, починаючи з 2013 р. Україною прокотилася хвиля численних демонтажів пам'ятників В. Леніну, цей процес у медіа закріпився як «ленінопад».

Як зазначає правознавець Віктор Акуленко, наявність пам'ятника Леніну ставала своєрідним маркером радянської ідентичності простору. Їхнє розміщення, як правило, обиралося дуже ретельно: це були головні площі, передмістя вокзалів,

¹ Набок С. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 3-4. С. 201. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=Nzipiend_2018_3-4_10 (дата звернення: 05.03.2025).

центральні вулиці — місця, що визначають уявлення про місто чи населений пункт. Часто вони зводилися серійно, за стандартними проєктами, що створювало враження єдності та цілісності просторової ідеології. У часи пізнього СРСР установка пам'ятників ставала рутинним елементом місцевої політики. У містах УРСР існувала своєрідна «система обов'язкового увічнення», що включала монументи Леніну, учасникам Жовтневої революції, комсомольцям та воїнам Другої світової війни. Така інфраструктура пам'яті мала забезпечити стабільність ідеологічної спадкоємності, навіть в умовах економічної та політичної кризи.

Після проголошення незалежності України в 1991 році питання про подальшу долю радянських пам'ятників, зокрема тих, що були встановлені в рамках ленінського плану монументальної пропаганди, постало не відразу. Як слушно зазначає В. Акуленко, до 2013 року з українського простору було демонтовано не більше 10% пам'ятників Леніну, причому переважно в західних регіонах. Це свідчить про повільний і неоднорідний характер декомунізації на ранньому етапі. Ситуація докорінно змінилася після Революції Гідності 2013–2014 років. Повалення пам'ятника Леніну на Бессарабській площі в Києві в грудні 2013 року стало не лише початком хвилі знесення монументів по всій країні — воно символізувало розрив із пострадянською спадщиною та прагнення до нового символічного порядку¹.

Такої ж думки притримується й С. Набок, яка стверджує, що в радянській Україні саме пам'ятники Леніну та монументи, пов'язані з наративом «Великої Вітчизняної війни», стали основними символічними фіксаторами панівного гранд-наративу. У випадку пам'ятників Леніну їхня функція маркера була найбільш виразною: ці монументи слугували візуальним означенням радянської ідеологічної присутності. Їх демонтаж після розпаду СРСР, особливо в пострадянських країнах і державах Центрально-Східної Європи, став рефлексивним жестом відмови від

¹ Акуленко В. Демонтаж ленінського плану монументальної пропаганди. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2019. № 34. С. 10–25.
URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32648/Akulenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 08.03.2025).

тоталітарного минулого, символічним розривом з російсько-радянським впливом. «Ленінопад», що прокотився Україною після Євромайдану, був не лише актом політичної демонстрації, а й маркером зміни символічного ландшафту — спробою викорінення знаків імперської залежності. Складніша ситуація з іншим великим блоком радянського символізму — пам'ятниками, присвяченими подіям Другої світової війни. Багато з них мають меморіальний статус, часто поєднаний із місцями поховань. Втім, пам'ятники «воїну-захиснику» чи «воїну-визволителю», які наповнюють український простір, репрезентують односторонній ідеологічний наратив — переможний, героїзований образ радянського солдата. У результаті цього зіткнення наративів — радянського і пострадянського — деякі пам'ятники, які ще донедавна були об'єктами шанування, нині стають мішенню для актів протесту, вандалізму або демонтажу. Конфлікт пам'ятей, утілений у монументах, є одним із найяскравіших виявів боротьби за публічний простір і символічне переформатування української історичної свідомості¹.

У самому Харкові найголовніший пам'ятник Леніну на площі Свободи демонтували 28 вересня 2014 р. за розпорядженням тодішнього голови ХОДА Ігоря Балуті². Проукраїнські пікетувальни самотужки викликали кран, який і повалив монумент³, а перед цим у місті невідомі зносили менші пам'ятники Леніну в різних

¹ Набок С. Пам'ятник як маркер:... С. 202–203

² Про врегулювання ситуації в області щодо пам'ятників епохи тоталітаризму : Розпорядж. від 28.09.2014 № 517. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/476/47561/Attaches/140928-01-11-zagal-517-rozp.pdf> (дата звернення: 08.03.2025).

³ Десять років як Харків позбувся Леніна: як це було ФОТО.ВІДЕО. 057 Сайт міста Харкова. 28.09.2024. URL: <https://www.057.ua/news/3837664/desat-rokiv-ak-harkiv-pozbuvsja-lenina-ak-ce-bulo-fotovideo> (дата звернення: 08.03.2025).

районах міста^{1,2}. Згодом невідомі звалили ще кілька пам'ятників радянським діячам, про це повідомлялося у новинах^{3,4}.

Історикині Г. та О. Денисенки у іншій своїй праці зазначали, що радянські пам'ятники поступово втрачають домінуюче становище і розглядаються як частина лише одного — хоч і важливого — історичного періоду. Значна кількість таких пам'ятників була виготовлена серійно й не має високої мистецької цінності. Проте вони все одно становлять історичний інтерес, оскільки відображають особливості певної епохи та роботу конкретних митців, які не повинні оцінюватися виключно через ідеологічну призму радянської спадщини. Уся історія — незалежно від політичних контекстів — є важливою частиною національної пам'яті.

Останнім часом проблеми меморіального простору привернули значну увагу дослідників як в Україні, так і за її межами. У фокусі — процеси деколонізації в США, Канаді, Великій Британії та декомунізації в пострадянських країнах. Науковці все більше звертаються не до подій минулого, а до їх репрезентації в пам'ятниках, символіці й міській топоніміці. Саме меморіальний ландшафт, як «пам'ятний простір», стає об'єктом аналізу — адже він відображає цінності, наративи та ідеологічні зміни суспільства.

Ухвалення декомунізаційного законодавства в Україні порушило низку важливих питань. Насамперед ідеться про необхідність організованого демонтажу тоталітарної символіки. Хаотичне знесення пам'ятників, особливо численних скульптур Леніна, не викликає принципових заперечень, але спосіб демонтажу повинен бути цивілізованим — без вандалізму. Проблемними залишаються ті об'єкти, які поєднують у собі риси радянської ідеології та мистецької чи

¹ У Харкові триває таємний нічний ленінопад. *ТСН – Україна*. 12.09.2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-harkovi-trivaye-tayemniy-nichniy-leninopad-368310.html> (дата звернення: 08.03.2025).

² У Харкові знищили три монументи Леніну, мерія пообіцяла їх відновити. *ТСН – Україна*. 26.08.2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-harkovi-trivaye-tayemniy-nichniy-leninopad-368310.html> (дата звернення: 08.03.2025).

³ В Харькове ночью снесли 3 памятника коммунистическим лидерам. *РБК-Україна*. 11.04.2015. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/harkove-nochyu-snesli-pamyatnika-kommunisticheskim-1428737722.html> (дата звернення: 08.03.2025).

⁴ В Харькове разрушены еще два памятника Ленину. *РБК-Україна*. 18.04.2015. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/harkove-razrusheny-eshche-dva-pamyatnika-1429341268.html> (дата звернення: 08.03.2025).

меморіальної цінності. Законодавство не передбачає механізму збереження таких пам'ятників, зокрема — створення музею для демонтованих об'єктів. Також законодавці оминули увагою складну спадщину монументального мистецтва другої половини ХХ століття, яка часто має унікальний характер.

Одночасно в науковому середовищі зростає зацікавленість до нових археологічних відкриттів та історичних знахідок, які мають меморіальне значення. Проте, попри ідеологічні зміни, доля радянських пам'ятників лишається невизначеною. Після проголошення незалежності Україні варто було, за прикладом країн Центрально-Східної Європи, заздалегідь розробити стратегію демонтажу та збереження монументів минулої доби. Особливо актуальними в цьому контексті є рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи 2009 року, що закликають до уважного ставлення до суперечливої меморіальної спадщини, діалогу щодо її значення та недопущення руйнування історичних об'єктів без належного осмислення¹.

Протистояння з РФ акумулювало націоналістичні настрої суспільства та запустило процес декомунізації-дерусифікації, а з минулого року й деколонізації. Курс на декомунізацію офіційно визначений державою пакетом «декомунізаційних Законів», що в свою чергу вплинуло на метаморфози регіональних ідентичностей України. Ідеологічне «перекодування» українських просторів яскраво репрезентоване на прикладі прикордонного до Росії міста Харкова, яке зовсім нещодавно було місцем активних бойових дій. Втім, процес декомунізації у Харкові перетворився на арену битви за ідентичності з використанням деструктивних стереотипів, якими вносилися постійні конфлікти та розколи між спільнотами харків'ян², також тема позбавлення публічних просторів міста символічної спадщини Російської імперії породжує викликати жваві дискусії.

¹ Денисенко Г., Денисенко О. Переосмислення минулого у контексті формування меморіального простору в незалежній Україні. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2021. № 26. С. 84-91.

² Куц Г. Політика декомунізації в Харкові: битва за ідентичності // *Дриновський збірник*. 2021. № 14. С. 179

Практики «забуття та пригадування» відіграли значну роль у радикалізації курсу на декомунізацію та деколонізацію символічних просторів. Відома дослідниця студій пам'яті Аляйда Ассман у праці «Простори спогадів. Форми і трансформації культурної пам'яті¹» репрезентує «боротьбу спогадів» на прикладі Шекспірівських драм, зокрема аналізуючи «Генриха III», вона зазначала: «Як показує випадок Едварда, гнів і страх роблять забудькуватими; ненависть і помста, навпаки, загострюють пам'ять. Зобов'язання не так глибоко закарбовуються на пам'яті, як перенесена несправедливість і наруга над честю». Ця тенденція «пригадування і забуття» в умовах російської агресії проти України простежується на прикладі суспільного бажання ліквідувати усі можливі російські маркери з меморіального простору міста, аж до «місць пам'яті» пов'язаних зі спадщиною Російської імперії.

Стосовно декомунізації монументів та пам'ятних знаків, у Законі України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»² варто звернути увагу на статтю 1, та її наступні пункти:

в) прапори, символи, зображення або інша атрибутика, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга (рала), молота та п'ятикутної зірки;

г) символіку комуністичної партії або її елементи;

г) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), особам, які обіймали керівні посади у вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік, органах влади та управління областей, міст республіканського підпорядкування, працівникам радянських органів державної безпеки всіх рівнів;

¹ Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. С. 72

² Закон України «Про засудження комуністичного...

д) зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, із встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором і вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури). На скільки якісно харківська міська влада діяла за законом та дотримувалася всього вищезазначеного в питаннях політики декомунізації монументів і пам'ятних знаків міста протягом 2015-2022 рр. питання дискусійне.

25 серпня 2015 р. Олег Яцина, тодішній директор Департаменту культури і туризму ХОДА, повідомив, що Спеціалісти робочої групи при ХОДА (про яку згадувалося раніше) рекомендують до зносу в рамках декомунізації близько 60 об'єктів¹. На засіданні робочої групи обговорювалося питання стосовно обов'язкового демонтажу монументів та тих, що викликають «суперечності». «Ці суперечності пов'язані з тим, що є певні розбіжності в законодавстві: з одного боку, так звані закони «про декомунізацію», які були нещодавно прийняті, з іншого — закон про охорону культурної спадщини, зокрема, 22 стаття, яка передбачає навіть кримінальне покарання за знесення цих пам'яток. На жаль, ця суперечність дотепер не розв'язана, але ми намагаємося розумно підходити до цієї проблеми»², — зазначив Яцина.

Проілюструвати це може ситуація з пам'ятником на честь Георгія Жукова в Харкові, який був занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, що ускладнювало процес його демонтажу, хоча й за Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» постать Жукова мала бути декомунізованою, бо символікою комуністичного режиму є в тому числі

¹ Спеціалісти робочої групи при ХОДА рекомендують до зносу в рамках декомунізації близько 60 об'єктів. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/75562> (дата звернення: 16.03.2025)

² Спеціалісти робочої групи при ХОДА рекомендують...

пам'ятники особам, які обіймали керівні посади у вищому радянському керівництві. Жуков був першим заступником наркома оборони СРСР у 1942-44 роках та міністром оборони СРСР у 1955-57 роках, а отже обіймав керівні посади у вищих органах влади СРСР¹. Важливу роль також грала і позиція міської влади, яка до останнього «боролася» за право «Маршала Перемоги» перебувати в меморіальному просторі Харкова, бо за задумом дієвців політики пам'яті, наявність «місця пам'яті» в образі Жукова (а саме: наявність пам'ятників та урбанонімів названих на його честь) в меморіальному просторі міста Харкова, мала формувати маркер колективної пам'яті про спільне минуле радянських народів, «Велику Вітчизняну війну» та «Маршала Перемоги», що звільнив зокрема й населення Харкова від «фашистських загарбників»². З цього приводу С. Набок зазначала: «Риторика оборонців цих пам'ятників цілком відповідає наративу «Великої Перемоги», хоч наразі термін «Велика Вітчизняна війна» практично не вживається, його було з успіхом підмінено в тотожному значенні терміном «Друга світова війна»³.

Після початку декомунізаційного процесу в Харкові пам'ятник Г. Жукову кілька разів обливали фарбою. Перша активна спроба його повалити відбулася в травні 2018 р. невідомими людьми, та наступного дня постамент відновили⁴. Друга спроба демонтувати пам'ятник сталася 02.06.2019 року⁵. 10 липня того ж року пам'ятник відновили, про що повідомив тодішній мер Харкова Кернес на своїй сторінці у Facebook⁶. Проте, активісти продовжили проводити мітинги з закликом демонтувати постамент. Ба більше, пам'ятник Жукову в Харкові виключили з

¹ «З Жуковим у Харкові немає правової колізії: пам'ятник слід демонтувати» — Інститут національної пам'яті. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/z-zhukovym-u-harkovi-nemaє-pravovoyi-koliziyi-pamyatnyk-slid-demontuvaty-institut-nacionalnoyi-pamyati> (дата звернення: 15.03.2025).

² Шульга Л., Івах О. «Нові пам'ятники культури Харківської області (1990 – 1997 роки)». *Управління культури Харківської обласної державної адміністрації відділ інформації з питань культури та мистецтва обласної бібліотеки*. № 2. 1997. URL: <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000004.pdf>. (дата звернення: 16.03.2025).

³ Набок С. Пам'ятник як маркер: особливості... С. 205.

⁴ «Националисты из "Фрайкора" заявили, что могут повторно свалить Жукова». *KHARKIVTODAY*. 07.05.2018. URL: <https://2day.kh.ua/news/nacionalisty-iz-fraykora-zayavili-cto-mogut-povtorno-svalit-zhukova> (дата звернення 17.03.2025).

⁵ «У Харкові повалили погруддя маршалу Жукову: хронологія». *Суспільне Харків*. 02.06.2019. URL: <https://kh.suspilne.media/news/24934> (дата звернення 17.03.2025).

⁶ Кернес Г. Facebook.. URL: <https://www.facebook.com/gennadykernes/posts/1856385667797984> (дата звернення 17.03.2025).

реєстру нерухомої культурної спадщини про повідомив активіст В. Поздняков на своїй сторінці у Facebook 16 липня 2019 р.: «Сьогодні нам прийшов лист від Міністерства культури України, де вказано, що на Експертній комісії з розгляду питань занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України від 19.06.2019, було прийнято рішення не рекомендувати зазначений об'єкт до занесення до Реєстру у зв'язку з тим, що вказаний пам'ятник потрапляє під дію Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного режимів та заборони пропаганди їхньої символіки”»¹. Доля пам'ятника Георгію Жукову в Харкові залишалася невизначеною аж розгортання повномасштабної війни з РФ. 17 квітня 2022 р. погруддя Маршалу демонтував спецпідрозділ Kraken, як повідомив один з його лідерів Костянтин Немічев. На постаменті вже без Жукова з'явився напис «Слава Україні» та національний герб². Змінилися і риторика чинного очільника міськради Терехова, який активно виступав за увіковічення постаті Георгія Жукова на мапі Харкова. У квітні мер зазначив, що вирішення долі погруддя має бути за харків'янами³. Можна зробити висновок про недосконалість та суперечливість декомунізаційних законів, а також амбівалентну політику міської влади, що спричиняло уповільнення процесу декомунізації Харкова.

Громадські активісти виступили також проти символічного образу Олександра Пушкіна в Харкові після початку російського повномасштабного вторгнення. Наприклад, протягом 2022 року невідомі активісти обливали та обмальовували червоною фарбою пам'ятник Пушкіну, про що висловився куратор намету «Все для перемоги» в Харкові Борис Рєдін: «Я не буду казати, Пушкін —

¹ Поздняков В. Позитивний вердикт Мінкульту щодо погруддя Жукову у Харкові Сьогодні нам прийшов лист від Міністерства культури України, де вказано, що на. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10214571348489708&set=a.10201605577273531&type=3&theater> (дата звернення: 16.03.2025).

² «У Харкові демонтували пам'ятник Жукову». Суспільне новини. 17.04.2022. URL: <https://suspilne.media/229580-u-harkovi-demontovali-pamatnik-zukovu/> (дата звернення: 16.03.2025).

³ «Мер Харкова Терехов прокоментував знесення пам'ятника Жукову: Після війни проведемо опитування жителів міста». 29.04.2022. Бабель. URL: <https://babel.ua/news/78163-mer-harkova-terehov-prokomentuvav-znesennya-pam-yatnika-zhukovu-pislya-viyini-provedemo-opituvannya-zhiveliv-mista> (дата звернення: 16.03.2025).

хороший чи поганий. Зараз не йдеться про його творчість. Він у першу чергу зараз не поет. Пушкін — це маркер "руського міру". І найкращий варіант — відправити його у який-небудь музей»¹, Б. Редін був у цьому не один, громадськість публічно пропонувала міській владі передати пам'ятник на зберігання до музею та замінити топоніми, пов'язані з Пушкіним та іншими діячами, не пов'язаними безпосередньо з Харковом та Україною. Харківський міський голова Ігор Терехов пропозицію щодо Пушкіна відкинув, представники міської влади обумовлювали це тим, що «Є імена, які належать цілому людству»², і Олександр Пушкін одне з них. До слова, в листопаді 2022 р. український культурний і громадський діяч Сергій Жадан сфотографувався біля пам'ятника Пушкіну в Харкові і підписав пост напівжартома, напівсерйозно, що він абсолютно не натякає на те, що Харкову варто позбутися монументу на честь російського поета³.

9 листопада 2022 р. пам'ятник Пушкіну почали обкладати мішками з піском, а потім вивезли у невідомому напрямку, як зазначили представники міської влади — «на зберігання»⁴. Демонтувати монумент не мали права, адже він входив до реєстру нерухомої культурної спадщини національного значення, проте вже 12 листопада цього року кабмін України вилучив пам'ятники Пушкіну в Харкові, Одесі, Києві та Житомирі з цього реєстру⁵. Це підтверджує оформлення практик «загострення пам'яті» в умовах «ненависті і помсти» та «відчуття несправедливості і наруги над честю», зумовлених російською агресією проти України навіть на рівні

¹ У Харкові вдруге обмалювали пам'ятник Пушкіну. *Суспільне Харків*. 06.11.2022. URL: <https://suspilne.media/310930-u-harkovi-vdrughe-obmaluvali-pamatnik-pushkinu/> (дата звернення: 16.03.2025).

² "Театр має бути перейменований", — режисерка Харківського театру імені Пушкіна. *Суспільне Харків*. 21.09.2022. URL: <https://suspilne.media/283935-teatr-mae-buti-perejmenovani-j-reziserka-harkivskogo-teatru-imeni-puskina/> (дата звернення: 16.03.2025).

³ «Ні на що не натякаю». Сергій Жадан сфотографувався біля пам'ятника Пушкіну в Харкові. 07.11.2022. *NV Новини*. URL: <https://life.nv.ua/ukr/amp/sergiy-zhadan-zaproponuvav-pribrati-pam-yatnik-pushkinu-z-ploshchi-poeziji-u-harkovi-foto-50282212.html> (дата звернення: 16.03.2025).

⁴ У Харкові демонтували пам'ятник Пушкіну. *Харків TIMES*. 09.11.2022. URL: <https://times.kharkiv.ua/2022/11/09/u-harkovi-demontuvali-pam-yatnik-pushkinu/> (дата звернення: 16.03.2025).

⁵ Харківського Пушкіна викинули з державного реєстру пам'яток. *Харків TIMES*. 12.11.2023. URL: <https://times.kharkiv.ua/2023/11/12/harkivskogo-pushkina-vikinuli-z-derzhavnogo-reyestru-pam-yatok/> (дата звернення: 16.03.2025).

державної політики, що репрезентовано на «перекодуваннях» символічних образів Жукова і Пушкіна в меморіальних просторах Харкова.

У рішенні виконавчого комітету Харківської міської ради № 712 від 11.11.2015 «Про затвердження переліку пам'ятних знаків, які підлягають демонтажу відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», було зазначено: «1. Затвердити перелік пам'ятних знаків, які підлягають демонтажу відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», згідно з додатком. ... 2.1. Здійснити заходи щодо демонтажу зазначених у додатку пам'ятних знаків. 2.2. Вирішити питання щодо передачі демонтованих пам'ятних знаків на відповідальне зберігання в установленому порядку...»¹. У додатку до цього рішення, а саме в перелік пам'ятних знаків, які підлягають демонтажу відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» було визначено 34 об'єкти для ліквідації з публічного простору Харкова. Варто зауважити, що демонтовані пам'ятні знаки мали передати на збереження.

Того таки дня міськрада ухвалила рішення про демонтаж об'єктів з будівель та споруд в оформленні яких існує символіка комуністичного тоталітарного режиму. Адрес із такими об'єктами було визначено 7². Також, у 2016 р. міська рада надала згоду на демонтаж елементів, які містять символіку комуністичного тоталітарного режиму, з будівель, що входять до складу цілісного майнового комплексу Авіаційного комунального підприємства «Міжнародний аеропорт

¹ Про затвердження переліку пам'ятних знаків, які підлягають демонтажу відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» : рішення від 11.11.2015 р. № 712. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/644770> (дата звернення: 21.03.2025).

² Про затвердження переліку об'єктів комунальної власності територіальної громади міста Харкова, символіка на яких підлягає демонтажу відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» : Рішення від 11.11.2015 № 713. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/644771> (дата звернення: 21.03.2025).

Харків», який перебуває в оренді ТОВ «НЬЮ СИСТЕМС АМ» згідно з договором №1334 від 01.04.2008 року¹.

У розпорядженні Харківської Обласної державної адміністрації № 115 від 7 квітня 2016 року Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, які підпадають під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»² йшлося:

«...1. Демонтувати пам'ятники і пам'ятні знаки, які підпадають під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», згідно з переліком, що додається...»³. Мали демонтувати 182 монументи та пам'ятні знаки Харківської області, 59 з яких розташовувалися безпосередньо в Харкові. До речі, 43 декомунізованих пам'ятники Харкова були на честь Леніна.

Заступник голови ХОДА 8 квітня 2015 р. повідомляв: «Демонтувати пам'ятники будуть їх балансоутримувачі (РДА, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації — незалежно від форми власності). Вони ж вирішуватимуть і подальшу долю пам'ятних знаків»⁴. Також, він зазначив: «Необхідно було отримати розпорядження від Міністерства культури, яке виключає ці пам'ятники з Держреєстру, для того, щоб їх можна було спокійно демонтувати. Як тільки ми його отримали, голова обласної державної адміністрації відразу підписав відповідне розпорядження про демонтаж»⁵, — що ще раз підтверджує

¹ Про надання згоди на демонтаж символіки комуністичного тоталітарного режиму : Рішення від 19.05.2016 № 324. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/649435> (дата звернення: 15.03.2025).

² Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, які підпадають під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» : Розпорядж. від 07.04.2016 № 115. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/801/80050/files/160407-01-11-zagal-115-rozp.pdf> (дата звернення: 19.03.2025).

³ Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, які підпадають...

⁴ Подальшу долю демонтованих пам'ятників визначатимуть їх власники. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/80064>. (дата звернення: 17.03.2025)

⁵ Подальшу долю демонтованих пам'ятників...

факт наявності недоліків декомунізаційних законів та самої схеми проведення політики декомунізації у період 2015-2022 рр.

До початку повномасштабної агресії Росії проти України, меморіальний простір Харкова містив «місця пам'яті», на кшталт пам'ятника воїнам 17 стрілецької бригади НКВС, пам'ятника невідомому червоноармійцю, який загинув у 1918 році та ін., що наводить на висновок про неповний та несистемний характер декомунізаційних практик в Харкові протягом 2015-2022 рр.

Повертаючися до пункту «в» статті 1 Закону України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»¹, який наголошує, що прапори, символи, зображення або інша атрибутика, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга (рала), молота та п'ятикутної зірки має бути забороненою на території України, можна простежити, знову ж таки, невиконання цього пункту декомунізаційного закону на прикладі харківського метро.

Окремого розгляду на державному рівні потребує питання, яке виникло навколо демонтажу і перенесення пам'яток радянського періоду до Музею тоталітаризму, створення якого на часі. Наявність таких музеїв, виставок комуністичної символіки, принаймні, знизить конфліктність у справі очищення меморіального простору України, введе цей процес у рамки законних дій².

Над утіленням такого проєкту в життя роздумували в Харківській Обласній Державній Адміністрації ще у вересні 2015 р. Як зазначив під час засідання (Робочої групи із забезпечення реалізації в Харківській області закону про декомунізацію) директор Департаменту культури та туризму облдержадміністрації Олег Яцина, наразі в Харківській області налічується 193 пам'ятки історії та культури, які підпадають під дію закону про декомунізацію. 30 з них є пам'ятками мистецтва, які

¹ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»...

² Денисенко Г. Меморіальний простір України... С. 197.

захищені законом про охорону культурної спадщини. «Щоб позбавитися таких пам'яток, необхідно пройти певні процедури, отримати розпорядження міністра культури», — пояснив Олег Яцина. Тому консультативна рада з питань охорони культурної спадщини при Департаменті культури та туризму ХОДА пропонує зібрати ці пам'ятки в музеї тоталітаризму під відкритим небом¹. Цікаво, що Харківська міська влада насамперед керувалася не ідеєю створити Музей тоталітарного режиму задля інструменталізації таких «місць пам'яті», щоби продемонструвати наочно всі жахи радянського минулого і надати харків'янам ґрунт для переосмислення та сприйняття, а тим, що таким чином було б легше демонтувати пам'ятники.

У квітні 2024 р. за розпорядженням міського голови І. Терехова Документ передбачає демонтаж, перенесення або вилучення з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків та їхніх елементів, що містять символіку російської імперської політики або присвячені відповідним особам і подіям, згідно з чинним законодавством про деколонізацію та охорону культурної спадщини. Тоді було затверджено перелік із 17 об'єктів, що підлягають демонтажу (зірки, серпи і молоти, пам'ятники червоноармійцям, написи російською мовою, меморіальні дошки, панно тощо)². Того ж місяця за розпорядженням І. Терехова мало бути вилучено з публічного простору ще 24 об'єкти, що містять символіку російської імперської політики або присвячені особам / подіям та підлягають демонтажу³.

Отже, процес декомунізації меморіального простору Харкова, як і загалом в Україні, є спробою подолання ідеологічної спадщини тоталітарного режиму, складною трансформацією колективної пам'яті та ідентичності. Протягом 1990-х–2020-х років Харків пережив символічні зміни: від поступового, інколи інертного

¹ На Харківщині можуть створити музей тоталітарного режиму під відкритим небом. *Харківська обласна військова адміністрація*. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/76139>. (дата звернення: 17.03.2025)

² Про демонтаж (перенесення, вилучення) з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків, їх окремих елементів : Розпорядж. від 12.04.2024 № 106. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712732> (дата звернення: 21.03.2025).

³ Про демонтаж (перенесення, вилучення) з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків, їх окремих елементів : Розпорядж. від 26.04.2024 № 121. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712912> (дата звернення: 21.03.2025).

звільнення від радянських маркерів до активного, навіть радикального очищення публічного простору під впливом повномасштабної збройної агресії Росії проти України. У цьому сенсі Харків виступає простором зіткнення наративів — радянського, пострадянського, українського і дещо латентного російського, які конкурують за право бути втіленими у камені, бронзі, мозаїці на вулицях міста.

З одного боку, декомунізація в Харкові є результатом державної політики, офіційно оформленої після 2015 р. через прийняття «декомунізаційного пакета» законів. З іншого — вона демонструє всі вразливості цього процесу, особливо на рівні міських практик: законодавчі суперечності, амбівалентність місцевої влади, громадський опір, а також складність правового статусу багатьох об'єктів. Харків неодноразово виявляв інституційну інерцію щодо рішень центральної влади: від захисту монументів Жукову і Пушкіну. Ці випадки показують, що навіть у межах уніфікованої законодавчої рамки реалізація декомунізаційних заходів має окрему локальну специфіку.

Важливо підкреслити, що політика декомунізації — це не лише знесення пам'ятників. Це радше багаторівневе перепрограмування публічного простору, яке включає переосмислення, символічне витіснення, а інколи й спроби діалогу з минулим через збереження об'єктів у новому контексті — наприклад, у музейному просторі. Наявність у Харкові музею тоталітаризму, попри спроби створити його ще у 2015 р., мала би полегшити процеси «очищення» публічних просторів та збереження культурної спадщини в місті.

Меморіальний простір, який формувався десятиліттями як матеріалізація радянського гранд-наративу, в нових умовах розглядається не просто як історична спадщина, а як об'єкт політичного конфлікту, територія пам'яті, що підлягає «редагуванню». Але ці зміни не завжди є послідовними чи етично виваженими. Як свідчить кейс з монументом Жукову, пам'ятник може одночасно бути носієм історичної цінності, інструментом ідеологічної маніпуляції і точкою громадянського спротиву. Боротьба навколо пам'ятників у Харкові часто виглядала

як публічна сцена змагання між двома типами пам'яті: державотворчою, орієнтованою на європейські цінності; і альтернативною — радянською або пострадянською, з її героїзацією воєнних перемог, образами визволителів і наративами «спільного минулого».

Наукові дослідження показують, що пам'ятники не просто «увічнюють», а активно формують історичну свідомість. І саме тому знищення або перенесення пам'ятників — це завжди акт сили: культурної, політичної, моральної. У контексті російської війни проти України ці акти набувають не лише очищувальної, а й терапевтичної функції — як спосіб вивільнення простору від символів агресора, як спроба подолати травму. Водночас радикальне очищення не повинне перетворитися на нову форму ідеологічного насилля. Академічний дискурс наголошує на важливості інституціоналізації пам'яті, що включає як демонтаж, так і рефлексивне збереження. Саме для цього необхідні музеї, архіви, освітні програми. Харкову, як місту на українсько-російському пограниччі, потрібен простір, де декомунізація не обмежуватиметься жестами нищення, а стане платформою для осмислення складного минулого.

У місті, яке історично перебувало на межі кількох імперій, декомунізація — це не лише про те, що «забути», а й про те, що «пам'ятати» натомість. І поки що відповіді на ці питання часто є фрагментарними, суперечливими або заполітизованими. Але саме в цьому і полягає природа живої пам'яті — вона завжди перебуває в русі, в пошуку форми, в боротьбі за смисли.

ВИСНОВКИ

Дослідження декомунізаційних процесів у публічних просторах Харкова протягом 1990-х–2020-х рр. дозволяє зробити низку висновків, що мають значення у контексті локальної ідентичності, і в ширшому дискурсі політики пам'яті в Україні.

Харків протягом століть був середовищем накладання російського імперського та радянських впливу. Пограничний статус міста сформував гібридну ідентичність, де культурна пам'ять є конфліктною, полівалентною та неоднорідною. Наприкінці ХХ ст. Харків залишався потужним культурним і науковим центром, зберігаючи водночас риси лояльності до радянського минулого. Навіть після здобуття Україною незалежності в 1991 р., місто залишалося складним простором для імплементації національного наративу.

Декомунізаційні практики в Харкові у 1990-х рр. були радше винятками, ніж системною політикою. На відміну від Львова чи Івано-Франківська, де перейменування набули масового характеру, у Харкові вони були поодинокими, й часто спрямованими не на демонтаж радянського наративу. Це пояснюється кількома чинниками: сильний вплив радянсько-ностальгічної ідентичності серед населення, політична незацікавленість місцевої влади, а також відсутність чіткої державної політики пам'яті в перші роки незалежності.

Починаючи з 2014 р., після анексії Криму та збройної агресії Російської Федерації на Донбасі, в Україні відбулося радикальне переосмислення історичної політики. Декомунізація набула статусу державної ідеологічної програми. Прийняття пакету «декомунізаційних законів» у 2015 р. започаткувало правове підґрунтя для масового очищення публічного простору від маркерів тоталітарної спадщини.

У Харкові цей процес був складним і суперечливим. З одного боку, було здійснено низку важливих перейменувань: райони, вулиці, станції метро. З іншого

— спостерігалася явна вибірковість та імітаційність з боку місцевої влади. Часто декомунізація в місті була лише частково виконана або ж відверто саботована, як у випадку з проспектом імені Георгія Жукова. Ініціативи місцевих активістів, зокрема Харківської топонімічної групи, зіштовхувалися з бюрократичним опором і політичними маніпуляціями.

Меморіальний простір, який формувався десятиліттями як матеріалізація радянського гранд-нарративу, в нових умовах розглядається не просто як історична спадщина, а як об'єкт політичного конфлікту, територія пам'яті, що підлягає «редагуванню». Але ці зміни не завжди є послідовними чи етично виваженими. Як свідчить кейс з монументом Жукову, пам'ятник може одночасно бути носієм історичної цінності, інструментом ідеологічної маніпуляції і точкою громадянського спротиву. Боротьба навколо пам'ятників у Харкові часто виглядала як публічна сцена змагання між двома типами пам'яті: державотворчою, орієнтованою на європейські цінності; і альтернативною — радянською або пострадянською, з її героїзацією воєнних перемог, образами визволителів і нарративами «спільного минулого».

Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. стало новим поворотом у політиці пам'яті. Декомунізація перейшла у фазу деколонізації — усунення не лише радянських, а й російських імперських маркерів. Прийнятий у 2023 р. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» започаткував новий правовий етап у процесі очищення публічного простору. У Харкові активізувалися процеси дерусифікації топоніміки, що свідчить про зрушення в колективній свідомості громади.

Топоніміка в Харкові виявилася не просто технічним аспектом урбаністики, а інструментом політичної боротьби за ідентичність. Через назви вулиць, парків, районів, станцій метро точилася боротьба між радянсько-ностальгічними та проукраїнськими нарративами. Прикметною є роль міської влади, яка часто намагалася балансувати між вимогами закону та прихильністю до проросійського

електорату. Приклад із Г. Жуковим яскраво демонструє, як легальність може бути інтерпретована політично, а історична пам'ять — використана як інструмент. Можна сказати, що за період від 1990-х до 2015 рр. було перейменовано близько 11 урбанонімів. Протягом 2015-2021 рр. — близько 293 топонімів. І у період з 2022 — по 2025 рр. (на момент травня 2025 року) — близько 570 об'єктів топонімії в Харкові.

Також існує нерозв'язана проблема щодо т.зв. неконфліктного радянського». Так, наприклад, постать Миколи Скрипника у публічному просторі Харкова відкриває парадоксальну площину пам'яті, де радянське не конфліктує з національним, а іноді навіть із ним зливається. Контroversійна особистість М. Скрипника — націонал-комуніста, революціонера, видатного радянського діяча, ініціатора «скрипниківки» та палкого прихильника догматів марксизму. Феномен, чи радше трагедія українського націонал-комунізму яскраво проілюстрована прикладом життя і загибелі М. Скрипника. 2024 року, у той час, коли темпи декомунізації значно пришвидшилися внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, на мапі Харкова з'явився Скрипниківський узвіз (колишній провулок Воробйова). Аналіз показав, що М. Скрипник не вписується у т.зв. чорно-білу парадигму: його діяльність неможливо оцінити однозначно. Сучасний меморіальний простір Харкова відображає цю двозначність, залишаючи його ім'я у міській топоніміці попри загальні тенденції декомунізації. Постать Миколи Скрипника також гарно ілюструє недопрацьованість т. зв. «декомунізаційних законів», внаслідок чого діячів Радянської України можна поділити на «добрих» або «злих».

Харківська топонімічна група, локальні активісти, культурні діячі стали справжніми акторами зміни. Їхня робота показує, що декомунізація є також формою культурного спротиву та самоорганізації громади.

Досвід декомунізації у Харкові ілюструє складність і водночас незворотність процесу деколонізації свідомості. Харків, як місто на кордоні імперій, упродовж 34

років пройшов шлях від інерційного співіснування з радянською спадщиною до активного її демонтажу. Від декомунізації до деколонізації Харків рухався через конфлікт, але також через діалог — між владою і громадою, між минулим і майбутнім, між пам'яттю і забуттям. Тому декомунізація в Харкові — це процес трансформації ідентичності, який і далі триватиме в нових формах та контекстах.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. "Театр має бути перейменований", — режисерка Харківського театру імені Пушкіна. Суспільне Харків. 21.09.2022. URL: <https://suspilne.media/283935-teatr-mae-buti-perejmenovaniy-reziserka-harkivskogo-teatru-imeni-puskina/> (дата звернення: 16.03.2025).
2. "З Жуковим у Харкові немає правової колізії: пам'ятник слід демонтувати" — Інститут національної пам'яті. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/z-zhukovym-u-harkovi-nemaye-pravovoyi-koliziyi-pamyatnyk-slid-demontuvaty-institut-nacionalnoyi-pamyati> (дата звернення: 15.03.2025).
3. «"Не пам'ятник комуністу": Терехов розповів про долю Жукова в Харкові». *KHARKIVTODAY*. 30.04.2021. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/ne-pamyatnik-komunistu-terekhov-rozpoviv-pro-dolyu-zhukova-v-kharkovi> (дата звернення: 24.02.2025).
4. «Заява щодо рішення Харківської міської ради перейменувати проспект Петра Григоренка». *Український інститут національної пам'яті*. 27.02.2020. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/zayava-shchodo-rishennya-harkivskoyi-miskoyi-rady-pereymenuvaty-prospekt-petra-grygorenka> (дата звернення: 24.02.2025).
5. «Мер Харкова Терехов прокоментував знесення пам'ятника Жукову: Після війни проведемо опитування жителів міста». 29.04.2022. Бабель. URL: <https://babel.ua/news/78163-mer-harkova-terehov-prokomentuvav-znesennya-pamyatnika-zhukovu-pislya-viyni-provedemo-opituvannya-zhiteliv-mista> (дата звернення: 16.03.2025).
6. «Националисты из "Фрайкора" заявили, что могут повторно свалить Жукова». *KHARKIVTODAY*. 07.05.2018. URL: <https://2day.kh.ua/news/nacionalisty-iz-fraykora-zayavili-chto-mogut-povtorno-svalit-zhukova> (дата звернення: 17.03.2025).

7. «Ні на що не натякаю». Сергій Жадан сфотографувався біля пам'ятника Пушкіну в Харкові. 07.11.2022. NV Новини. URL: <https://life.nv.ua/ukr/amp/sergiy-zhadan-zaproponuvav-pribrati-pam-yatnik-pushkinu-z-ploshchi-poeziji-u-harkovi-foto-50282212.html> (дата звернення: 16.03.2025).

8. «Повернення імені Жукова на мапу Харкова - це порушення закону». Український інститут національної пам'яті. 19.06.2019. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/povernennya-imeni-zhukova-na-mapu-harkova-se-porushennya-zakonu> (дата звернення: 20.02.2025).

9. «Про затвердження Положення про Міську комісію з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища»: рішення від 24.06.2015 р. № 1935/15. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/641584> (дата звернення: 15.02.2025).

10. «Справа про проспект Жукова у Харкові: міськрада програла об'єднанню». *Укрінформ*. 02.12.2021. URL: <https://suspilne.media/185947-sprava-pro-prospekt-zukova-u-harkovi-miskrada-prograla-obladministracii/> (дата звернення: 24.02.2025).

11. «Терехов на повышенных тонах пообещал оставить маршала Жукова на карте Харькова». *Новости Харькова*. 30.06.2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Ks5D4tjdV5E&ab_channel=%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0 (дата звернення: 24.02.2025).

12. «Терехов обіцяє перейменувати проспект Жукова, який раніше захищав». *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/21/7347646/> (дата звернення: 22.02.2025).

13. «У Харкові демонтували пам'ятник Жукову». Суспільне новини. 17.04.2022. URL: <https://suspilne.media/229580-u-harkovi-demontuvali-pamatnik-zukovu/> (дата звернення: 16.03.2025).

14. «У Харкові повалили погруддя маршалу Жукову: хронологія».

Суспільне Харків. 02.06.2019. URL: <https://kh.suspilne.media/news/24934> (дата звернення 17.03.2025).

15. «Харківська міськрада хоче повернути проспект Жукова. Втретє». *Суспільне новини*. 22.02.2021. URL: <https://suspilne.media/107290-harkivska-miskrada-hoce-povertnuti-prospekt-zukova-vtrete/> (дата звернення: 24.02.2025).

16. «Харків'яни проти рекомунізації». *Espresso.TV*. 19.02.2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=k-fheFl0Oms&ab_channel=Espresso.TV. (дата звернення: 23.02.2025).

17. DecommunisationProject_Final.doc. С. 90. URL: <https://www.facebook.com/groups/704786309633508/permalink/740075899437882>. (дата звернення: 12.02.2025).

18. В облдержадміністрації створюють робочу групу щодо введення в дію закону про декомунізацію. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/74293> (дата звернення: 21.02.2025)

19. В Харькове ночью снесли 3 памятника коммунистическим лидерам. РБК-Україна. 11.04.2015. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/harkove-nochyu-snesli-pamyatnika-kommunisticheskim-1428737722.html> (дата звернення: 08.03.2025).

20. В Харькове разрушены еще два памятника Ленину. РБК-Україна. 18.04.2015. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/harkove-razrusheny-eshche-dva-pamyatnika-1429341268.html> (дата звернення: 08.03.2025).

21. В'ятрович: в Україні декомунізація фактично завершена. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29032010.html> (дата звернення: 15.02.2025).

22. Ващенко Григорій Іванович. Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 - 1991. URL: <http://www.knowbysight.info/VVV/01765.asp> (дата звернення: 17.02.2025).

23. Верните харьковчанам историю! : Електрон. петиція від 08.05.2019 р. № №4563. URL: <https://petition.city.kharkov.ua/uk/4563.html> (дата звернення:

23.02.2025).

24. Вулиці Героїв. Коли в Харкові з'являться топоніми на честь захисників України? KHARKIVTODAY. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/vulytsi-heroyiv-koly-v-kharkovi-zyavlyatsya-toponimy-na-chest-zakhysnykiv-ukrayiny> (дата звернення: 11.02.2025)

25. В'ятрович: «Декомунізація – перший етап деколонізації України». *Крим.Реалії*. URL: <https://ua.krymr.com/a/29217094.html> (дата звернення: 15.02.2025).

26. Декомунізація в Україні здійснена на понад 95% - В'ятрович. *Голос Америки - Українською*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/viatrovych-decomunizatsia/4065371.html> (дата звернення: 24.02.2025).

27. Декомунізація. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya> (дата звернення: 19.02.2025).

28. Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» / Сергій Бутко, Сергій Горобець, Ігор Каретніков, Богдан Короленко, Максим Майоров (упоряд.); Український інститут національної пам'яті. — Київ: Український інститут національної пам'яті, 2015. — с. 23. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/decomunizaciya-r.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).

29. Десять років як Харків позбувся Леніна: як це було ФОТО.ВІДЕО. 057 Сайт міста Харкова. 28.09.2024. URL: <https://www.057.ua/news/3837664/desat-rokiv-ak-harkiv-pozbuvsa-lenina-ak-ce-bulo-fotovideo> (дата звернення: 08.03.2025).

30. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» від 09.04.2015. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19/ed20150409#Text>. (дата звернення: 01.05.2025)

31. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» від 09.04.2015 № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

32. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» від 09.04.2015 р. № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19/ed20150409#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

33. Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text> (дата звернення: 01.05.2025).

34. Кернес Г. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/gennadykernes/posts/1753191684784050> (дата звернення: 23.02.2025).

35. Кернес Г. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/gennadykernes/posts/1856385667797984> (дата звернення 17.03.2025).

36. На Харківщині можуть створити музей тоталітарного режиму під відкритим небом. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/76139>. (дата звернення: 17.03.2025)

37. Олійник А. Реформа у сфері політики пам'яті: проміжні підсумки виконання «декомунізаційних законів». *Аналітична доповідь від громадськості у формі Shadow report*. К.: 2017. С 10-12. URL: [Shadow_Decomunisation.pdf](#) (parlament.org.ua) (дата звернення: 24.02.2025).

38. Подальшу долю демонтованих пам'ятників визначатимуть їх власники.

Харківська обласна військова адміністрація. URL:
<https://kharkivoda.gov.ua/news/80064>. (дата звернення: 17.03.2025)

39. Поздняков В. Позитивний вердикт Мінкульту щодо погруддя Жукову у Харкові Сьогодні нам прийшов лист від Міністерства культури України, де вказано, що на. Facebook. URL:
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10214571348489708&set=a.10201605577273531&type=3&theater> (дата звернення: 16.03.2025).

40. Положення про Український інститут національної пам'яті затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 684 "Деякі питання Українського інституту національної пам'яті" зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 799 від 03.10.2018, № 885 від 16.10.2019, № 561 від 01.07.2020, № 778 від 28.07.2023 URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/pravovi-zasady-diyalnosti> (дата звернення: 07.05.2025).

41. Про внесення змін до рішення 15 сесії Харківської міської ради 8 скликання від 28.02.2023 № 358/23 «Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки» : Рішення від 13.06.2023 № 402/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707631> (дата звернення: 26.02.2025).

42. Про внесення змін до розпорядження міського голови від 26.04.2024 № 120 «Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова» : Розпорядж. від 26.04.2024 № 120-2. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/713219> (дата звернення: 26.02.2025).

43. Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від 11.05.2022 № 258/22. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/704888> (дата звернення: 27.02.2025).

44. Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від

13.06.2023 № 400/23. URL:
<https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707633> (дата звернення:
 26.02.2025).

45. Про впорядкування найменувань об'єктів топонімії : Рішення від
 26.01.2024 № 536/24. URL:
<https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/711367> (дата звернення:
 23.02.2025).

46. Про впорядкування найменувань об'єктів топонімії : Рішення від
 05.02.2025 № 764/25.
 URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/718563> (дата звернення:
 25.02.2025).

47. Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від
 18.08.2023 № 437/23. URL:
<https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/708533> (дата звернення:
 24.02.2025).

48. Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від
 22.11.2023 № 487/23. URL:
<https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/710172> (дата звернення:
 24.02.2025).

49. Про впорядкування найменувань об'єктів топоніміки : Рішення від
 29.12.2023 № 509/23. URL:
<https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/710831> (дата звернення:
 24.02.2025).

50. Про врегулювання ситуації в області щодо пам'ятників епохи
 тоталітаризму : Розпорядж. від 28.09.2014 № 517. URL:
<https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/476/47561/Attaches/140928-01-11-zagal-517-rozp.pdf> (дата звернення: 08.03.2025).

51. Про демонтаж (перенесення, вилучення) з публічного простору

пам'ятників, пам'ятних знаків, їх окремих елементів : Розпорядж. від 12.04.2024 № 106. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712732> (дата звернення: 21.03.2025).

52. Про демонтаж (перенесення, вилучення) з публічного простору пам'ятників, пам'ятних знаків, їх окремих елементів : Розпорядж. від 26.04.2024 № 121. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712912> (дата звернення: 21.03.2025).

53. Про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, які підпадають під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» : Розпорядж. від 07.04.2016 № 115. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/801/80050/files/160407-01-11-zagal-115-rozpr.pdf> (дата звернення: 19.03.2025).

54. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX : станом на 23 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20/ed20240923#Text> (дата звернення: 25.02.2025).

55. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX : станом на 15 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20/ed20230615#Text> (дата звернення: 19.02.2025).

56. Про затвердження переліку об'єктів комунальної власності територіальної громади міста Харкова, символіка на яких підлягає демонтажу відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» : Рішення від 11.11.2015 № 713. URL:

<https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/644771> (дата звернення: 21.03.2025).

57. Про затвердження переліку пам'ятних знаків, які підлягають демонтажу відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» : рішення від 11.11.2015 р...

58. Про здійснення заходів, пов'язаних із присвоєнням імені Маршала Жукова шляхом перейменування проспекту Петра Григоренка в місті Харкові, за результатами громадського обговорення : Розпорядж. від 20.01.2020 р. № 7. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/684205> (дата звернення: 23.02.2025).

59. Про міську комісію з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища : Рішення від 25.12.2002. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/60250> (дата звернення: 17.02.2025).

60. Про надання згоди на демонтаж символіки комуністичного тоталітарного режиму : Рішення від 19.05.2016 № 324. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/649435> (дата звернення: 15.03.2025).

61. Про найменування / перейменування скверів : Рішення від 13.06.2023 № 401/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707632> (дата звернення: 25.02.2025).

62. Про перейменування вулиці Північної м. Харкова у вулицю імені П. Свистуна м. Харкова : Рішення від 29.12.2000. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/40170> (дата звернення: 17.02.2025).

63. Про перейменування залізничної станції : Рішення від 22.11.2023 № 488/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/710163> (дата

звернення: 25.02.2025).

64. Про перейменування Комсомольського парку : Рішення від 04.07.2007 № № 157/07. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/392183> (дата звернення: 17.02.2025).

65. Про перейменування комунального підприємства «Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького» : Рішення від 13.06.2023 № 394/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/707642> (дата звернення: 25.02.2025).

66. Про перейменування комунального підприємства «Центральний парк культури та відпочинку» : Рішення від 18.08.2023 № 428/23. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/708529> (дата звернення: 25.02.2025).

67. Про перейменування майдану : Рішення від 16.11.2011 № № 499/11. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/573665> (дата звернення: 18.02.2025).

68. Про перейменування майдану : Рішення від 20.11.2013 № № 1338/13. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/630153> (дата звернення: 18.02.2025).

69. Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова : Розпорядж. від 29.03.2024 № 93. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712530> (дата звернення: 26.02.2025).

70. Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова : Розпорядж. від 26.04.2024 № 120. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/712911> (дата звернення: 26.02.2025).

71. Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова : Рішення від

20.11.2015 № 12/15 : станом на 24 лют. 2016 р. URL: http://kh-districts.inf.ua/Doc/12_15.html (дата звернення: 20.02.2025).

72. Про перейменування об'єктів топонімії міста Харкова : Розпорядж. від 26.07.2024 № 513 В.
URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1277/127689/files/місто%20Харків.PDF> (дата звернення: 26.02.2025).

73. Про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова : Розпорядж. від 17.05.2016 № 181. URL: http://kh-districts.inf.ua/Doc/r_181.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

74. Про перейменування об'єктів топоніміки міста Харкова : Розпорядж. від 02.02.2016 № 7. URL: http://kh-districts.inf.ua/Doc/r_7.html (дата звернення: 21.02.2025).

75. Про перейменування скверу : Рішення від 23.04.2014 № № 1576/14. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/632740> (дата звернення: 19.02.2025).

76. Про перейменування станції метро «Метробудівників» : Рішення від 16.06.2000. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/40970> (дата звернення: 17.02.2025).

77. Про перейменування станції метрополітену : рішення від 16.10.2019 р. № 1812/19. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/viewpdf/id/681603> (дата звернення: 14.02.2025).

78. Про присвоєння почесних імен загальноосвітнім навчальним закладам міста та їх перейменування : Рішення від 03.07.2013 № № 1215/13. URL: <https://doc.city.kharkiv.ua/uk/profile/document/view/id/627767> (дата звернення: 18.02.2025).

79. Про розгляд електронної петиції : рішення від 19.06.2019 р. № 1667/19. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/678798> (дата звернення: 23.02.2025).

80. Про розгляд подання та зміну назви (перейменування) об'єкта топоніміки : рішення від 26.02.2020 р. № 2075/20. URL: <https://doc.city.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/684903> (дата звернення: 24.02.2025).

81. Протоколи засідань Громадської комісії з найменувань вулиць при відділі культури Харківського міськвиконкому (1988–1990 pp.) / укл. О. С. Новак. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. — С. 4-5 : іл. (Серія «Джерелознавчі зошити» : Зошит 10)

82. Свистун Пантелеймон Іванович. Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898 - 1991. URL: <http://www.knowbysight.info/SSS/06605.asp> (дата звернення: 17.02.2025).

83. Спеціалісти робочої групи при ХОДА рекомендують до зносу в рамках декомунізації близько 60 об'єктів. Харківська обласна військова адміністрація. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/75562> (дата звернення: 16.03.2025)

84. Справи з приводу регулюванню містобудівної діяльності та землекористування, зокрема у сфері; містобудування; архітектурної діяльності. : рішення від 05.09.2019 р. № 520/6394/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84036329?fbclid=IwAR2KrRPUwz6PN-BoozOB26t9mZB6kpyLN5J_I9dhXD_FSsPv72wgd1vnaTE (дата звернення: 24.02.2025).

85. Суд в Харкові скасував перейменування проспекту Григоренка на Жукова. *Суспільне Мовлення*. 2020. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/41669-okruzhnij-adminsud-harkova-skasuvav-perejmenuvanna-prospektu-grigorenka-na-zukova/> (дата звернення: 24.02.2025).

86. У Харкові близько 530 топонімів, пов'язаних з РФ — Інститут нацпам'яті. *Суспільне Харків*. 02.07.2022. URL: <https://suspilne.media/256319-u-harkovi-blizko-530-toponimiv-povazanih-z-rf-institut-nacpamati/> (дата звернення: 27.02.2025).

87. У Харкові вдруге обмалювали пам'ятник Пушкіну. Суспільне Харків. 06.11.2022. URL: <https://suspilne.media/310930-u-harkovi-vdruge-obmaluvali-pamatnik-puskinu/> (дата звернення: 16.03.2025).

88. У Харкові демонтували пам'ятник Пушкіну. Харків TIMES. 09.11.2022. URL: <https://times.kharkiv.ua/2022/11/09/u-harkovi-demontuvali-pam-yatnik-pushkinu/> (дата звернення: 16.03.2025).

89. У Харкові знищили три монументи Леніну, мерія пообіцяла їх відновити. ТСН – Україна. 26.08.2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-harkovi-trivaye-tayemniy-nichniy-leninopad-368310.html> (дата звернення: 08.03.2025).

90. У Харкові триває таємний нічний ленінопад. ТСН – Україна. 12.09.2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-harkovi-trivaye-tayemniy-nichniy-leninopad-368310.html> (дата звернення: 08.03.2025).

91. Харківського Пушкіна викинули з державного реєстру пам'яток. Харків TIMES. 12.11.2023. URL: <https://times.kharkiv.ua/2023/11/12/harkivskogo-pushkina-vikinuli-z-derzhavnogo-reyestru-pam-yatok/> (дата звернення: 16.03.2025).

92. Харківську міськраду пікетують противники повернення просп. Жукова. *Суспільне Мовлення*. 2020. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/16307-harkivsku-miskradu-piketuut-protivniki-povernenna-pr-zukova/> (дата звернення: 24.02.2025).

93. Шульга Л., Івах О. «Нові пам'ятники культури Харківської області (1990 – 1997 роки)». Управління культури Харківської обласної державної адміністрації відділ інформації з питань культури та мистецтва обласної бібліотеки. № 2. 1997. URL: <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-000000000004.pdf> . (дата звернення: 16.03.2025).

94. Акуленко В. Демонтаж ленінського плану монументальної пропаганди. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2019. № 34. С. 10–25. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32648/Akulenko.pdf?sequence=1>

&isAllowed=y (дата звернення: 08.03.2025).

95. Андросук О. Референдум першого грудня 1991. *Електронна бібліотека | Інститут історії України*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Referendum (дата звернення: 07.02.2025).

96. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.

97. Верменич Я. Українсько-російське пограниччя у просторі конфлікту ідентичностей в історії та сучасності / Відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 331 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0018161> (дата звернення: 07.02.2025).

98. Верменич Я. Фактор порубіжності в історичній регіоналістиці: пошуки відповідей на виклики сучасності. *Регіональна історія України*. Збірник наукових статей. 2018. № 12. С. 83-105. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160782/06-Vermenych.pdf?sequence=1> (дата звернення: 13.02.2025).

99. Водотика Т. Теорія фронтиру та її пізнавальні можливості у контексті історичної регіоналістики. *Регіональна історія України*. Збірник наукових статей. 2012. № 6. С. 101-114. URL: http://history.org.ua/JournALL/regions/regions_2012_6/8.pdf (дата звернення: 12.02.2025).

100. Горбань Т. Прибалтійський етнічний елемент в суспільно-політичному житті України на межі 10–20-х років XX століття. Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 10. К., 2001. С. 88. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2001/10/articles/18.pdf> (дата звернення: 12.02.2025).

15.02.2025).

101. Грицак Я. Развитие украинской культуры памяти после 1991 года. *«Извлекаем ли мы уроки из истории? Культура памяти как путь к европейскому взаимопониманию»* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Варшава, 27–30 жовт. 2016 р. С. 163-190. URL: http://gwminsk.com/files/yaroslav_gricak.pdf (дата звернення: 14.02.2025).

102. Гриценко О. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. *Київ : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України; Ін-т культурології НАМ України. 2019. 320 с.*

103. Денисенко Г., Денисенко О. Меморіальний простір України у формуванні історичної пам'яті. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2016. № 21. С. 187-199.*

104. Денисенко Г., Денисенко О. Переосмислення минулого у контексті формування меморіального простору в незалежній Україні. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2021. № 26. С. 83-99.*

105. Дмитриева Е., Дьякова Е., Харченко Н.; под общ. ред. Куделко С.. Харьков: справочник по названиям: 7000 улиц, площадей, скверов, районов. Издательство САГА. Харьков : 2011. С. 187

106. Касьянов Г. Историческая политика и «мемориальные» законы в Украине: начало XXI в. / Историческая экспертиза. 2016, № 2. С.28-55 URL: https://www.academia.edu/30928558/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B8_%D0%BC%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%8B_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5_%D0%9D%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%BE_21_%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 10.02.2025).

107. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / Алла Киридон. К. : Ніка-Центр, 2016. 320 с.

108. Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ*. 2016. № 5-6. С. 200–212. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzipiend_2017_5-6_13 (дата звернення: 20.02.2025).

109. Куц Г. Політика декомунізації в Харкові: битва за ідентичності // Дриновський збірник. 2021. № 14. С. 178-194.

110. Метро. Станции и сооружения. Станция «Метростроителей им. Г. И. Ващенко». URL: https://web.archive.org/web/20091228202142/http://gortransport.kharkov.ua/subway/stations/stations.php?subway_station_page=22 (дата звернення: 16.02.2025).

111. Набок С. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 3-4. С. 193-214. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzipiend_2018_3-4_10 (дата звернення: 05.03.2025).

112. Нора П'єр Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора; пер. і з фр. А. Рєпи. Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2014. 272 с.

113. Пилипенко В. «Великий кордон» Ф. Дж. Тернера та Запоріжжя. *Сіверянський літопис*. 2015. № 5. С. 10–13.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pylypenko_Volodymyr/Velykyi_kordon_F_Dzh_Ter_nera_ta_Zaporizhzhia.pdf?PHPSESSID=es26pclvhu6mq6fcoj3lodrit5 (дата звернення: 13.02.2025).

114. Тахтаулова М. Марія Тахтаулова. Зміни символів чи символічні зміни або декомунізація по-харківськи. *Historians.in.ua*. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1870-mariia-takhtaulova-zminy-symvoliv-chy-symvolichni-zminy-abo-dekomunizatsiia-po-kharkivsky> (дата звернення: 11.02.2025).

115. Тахтаулова М. Харківська топоніміка: етапи декомунізації. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2017. № 1. С. 142-151. URL: <http://mics.org.ua/journal/index.php/mics/article/view/29/27> (дата звернення: 06.02.2025).

116. Шевель О. Щоб відповідати європейським стандартам, закони «про декомунізацію» потребують змін. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/05/7/7066721/> (дата звернення: 20.02.2025).

117. Шершова Т., Чайка В. Культурна пам'ять і культура пам'яті // *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy*. 2024. Т. 15, № 1. С. 188–195. URL: https://www.researchgate.net/publication/387996850_KULTURNA_PAM'AT_I_KULTURA_PAM'ATI (дата звернення: 13.02.2025).

118. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire Author(s): Pierre Nora Source: *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), pp. 7-24.

119. Latviešu strēlnieki. URL: https://vesture.eu/index.php/Latvie%C5%A1u_str%C4%93lnieki (дата звернення: 15.02.2025).

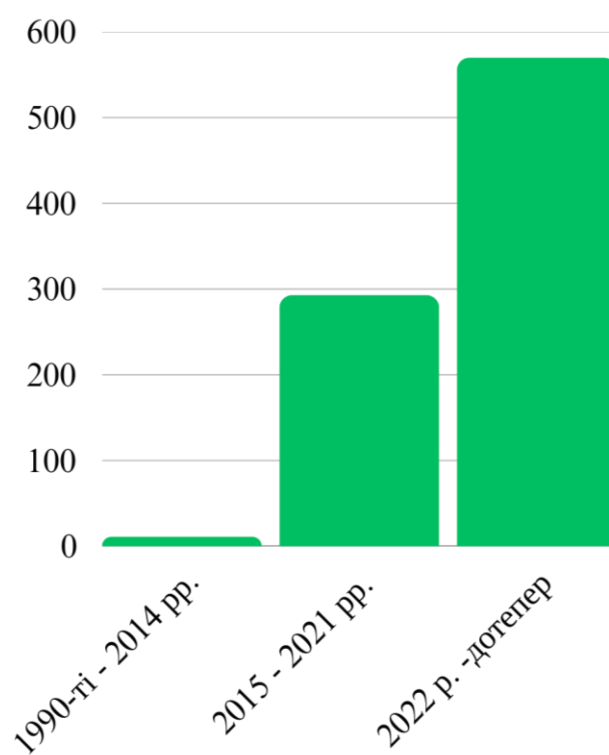
120. Zhurzhenko T. Ukraine's Eastern Borderlands: the end of ambiguity? Andrew Wilson (ed.) *What Does Ukraine Think?*. London: ECFR 2015. Pp. 45-52. URL:

https://www.academia.edu/34741068/Ukraine_s_Eastern_Borderlands_the_end_of_ambiguity (дата звернення: 03.02.2025).

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Кількісні показники перейменувань топонімів у Харкові протягом періоду 1990-х-2020-х рр.

РЕЗЮМЕ
до дипломної роботи
на тему: «Декомунізаційні процеси у публічних просторах Харкова в 1990-2020-ті рр.»
Короткової Єлизавета Вікторівни

У дипломній роботі була здійснена спроба комплексно дослідити практики декомунізації топонімів, монументів і пам'ятних знаків у місті Харків з 1990-х рр. і до сьогодення, адже процес декомунізації публічних просторів країни, зокрема, й Харкова триває дотепер. Особливий акцент був поставлений на питаннях, що стосуються процесів трансформації ідентичності міста.

Робота складається з двох розділів. У першому розділі було досліджено проблематику перейменувань топонімів у Харкові в контексті декомунізаційних перетворень. Другий розділ було присвячено практикам ліквідації з публічного простору маркерів асоційованих із Радянським Союзом та Російською Федерацією з публічних просторів міста.

Ключові слова: декомунізація, топонімія, пам'ятник, демонтаж, перейменування, політика пам'яті, місце пам'яті, міська влада, Харків, Україна, 1990-2020-ті рр.

ABSTRACT
on the Bachelor's Thesis
on the topic: “Decommunization Processes in the Public Spaces of Kharkiv in the
1990s–2020s”
by Yelyzaveta Korotkova

This thesis attempts a comprehensive study of decommunization practices concerning toponyms, monuments, and commemorative signs in the city of Kharkiv from the 1990s to the present day, as the process of decommunizing public spaces in Ukraine—including Kharkiv—remains ongoing. Special emphasis is placed on issues related to the transformation of the city’s identity.

The thesis consists of two chapters. The first chapter explores the issue of renaming toponyms in Kharkiv within the broader context of decommunization transformations. The second chapter is devoted to the practices of removing markers associated with the Soviet Union and the Russian Federation from the city’s public spaces.

Keywords: decommunization, toponymy, monument, dismantling, renaming, memory politics, site of memory, municipal authorities, Kharkiv, Ukraine, 1990s–2020s.